УКРАІНЕЦЬ.

ЛІТЕРАТУРА

РОССИЙСКА, ВЕЛИКОРУСКА, УКРАІНСКА

и

ГАЛИЦЬКА.

Передрук з „Правди“, р. VII.

У ЛЬВОВІ.
З друкарні Товариства имени Шевченка.
під зарядом Фр. Сарніцкого.
1874.

III.

Обертаючись тепер до розбору питання про українску літературу у Россиі, ми мусимо поперед усього заявити читателям, що де в яких пунктах ми будемо говорити зовсім догадочно из за недостачі матеряху историчного, по которому можно б було з вірностю судити про відносини українских писателів и літератури до громади: так ми майже не маемо матеряху для характеристики зачатків українского національзму у XVIII-ому в., та й внутренне життє українских кружків у Харкові, Киеві и т. д. 1800—1847 рр. доси звісно мало, — бо переписка не тілько Квітки и товаришів, але й самого Шевченка доси не зібрана; мемоарів напечатано мало, біографій теж.

З сих причин ми наперед бачимо, що стаття наша буде не повною: теж, що ми знаемо з фактів про наш сюжет, мусять знати и наші читателі; — для того стаття наша мусить бути більш теоретичною, ніж историчною.

Ми поставимо два питання: 1) що таке була и есть українска література що до идей, т. е. які потреби и які обставини соціяльно-політичні викликали до життя сю літературу и давали ій той, чи другий напрямок и характер? 2) що таке була и есть ся література по ії матеряху. Розібравши сі питання, ми дозволимо собі зачепити третє: які шанси може мати для будучого розвиття українска література и яка, при тих обставинах, у которих вона находиться, може бути дорога, которою мусить ити ся література, щоб розвинутись, одвічаючи тим потребам и цілям, що ії викликали, и щоб послужити на користь нашому народови.

По первому питанню, ми думаемо, факти свідчать, що українска література зачалась, жила и росла під впливом тих самих идей и потріб, которі давали життє и российско-европейскій и великорускій літературі: другими словами українска література є дитина России XIX-ого в. и через те мусить жити и рости, поки Россия є Россиею. Ся теза наша не подобаеться щирим централістам, — але ми знаемо, що проти сього станут де хто и з українских автономістів. Перший закид, которого ми жде-

мо од своіх друзей автономістів, — се такий: „але й сама российска література теж росла під вліяннем идей и потріб европейских, однакож ви даете більш широке поле літературі российскій, ніж украінскій.“ *) На се одвічу, що справді ті самі напрямки, що збудили украінску літературу, як то: сентименталізм, романтизм, націоналізм (славянофільство), демократизм — се напрямки усеевропейскі, а не тільки российскі, — але Украінці добували сі европейскі идеі и напрямки не стільки прямо з европейских літератур, скільки через российску літературу. Так стоіть діло й доси, так стояти ме воно й довше, коли не на віки. А через те не можно сказати, що украінска література появилась серед европейских прямо, — ні! вона появилась у середині российскоі.

Щоб виясните те, що ми зараз сказали, ми мусимо коротко переглянути, у які часи и при яких обставинах громадского життя у России піднималась украінска идея и украінска література.— Сліди нового украінофільства, звісно, можно находити у XVII-ім и XVIII-ім в., и од того дуже жалко, що література Киівского періоду XVII-ого в. мало висліджена що до народних идей, — бо нею, окрім покійного Пекарского (которий у своіх роботах

*) Такого закиду усего скорійше можна ждати од Галичан, — и у них він зовсім понятний, бо вони не мають можливости слідити за российскою літературою, про котору и доси мають звістки найбільш од Німців и Поляків, т. е. або ніякі, або тенденцийно вменшаючі силу российскоі літератури. Од сёго я не дивуюсь, коли хто з Галичан подума, що я дуже вже вбільшую розвитте літератури российскоі. Таку думку я бачу и у тому примічанню до моеі першоі статті, у которому ред. Правди дуже вже через край лестно сказала про мене, — але мов побоялась признати абсолютне широке розвитте российскоі літератури, а признала ёго у порівиянню тільки з малорускою. А між тим маемо такі факти — окрім приведених у II. статті, — що н. пр. книгу Боккля стали переводить у России ранійш (? ред. Правди), ніж у Германіі и Франціі, що два послідні діла Дарвина переводились у России з рукописи, що „Капітал“ К. Маркса появивсь у России з корректур,що деякі статті н. пр. Герб. Спенсера переводяться у России вже два роки назад, тогді як у Франціі тільки тепер почали ёго переводити, що интерес до нового будовання науки соціологіі у России майже чи не більший ніж у Германіі и т. д. Сі факти свідчать, що российска громада спішить узяти часть в усіх найважнійших питаннях наукових и культурних, которі займають громади передових европейских народів. Що до Украінців, то як би хто не дививсь на будучність украінскоі літератури, а ніхто не може з них одректи того факта, що тепер освічена громада на Украіні звязуеться з життем европейским нічим другим, як літературою российскою, — а сей факт не може не обмежувати ходу украінскоі літератури и на будуще. — Треба замітити, що Галичина, як руска так польска, стоять и по своему географічному стану и по своему провінціялизму особенно невигідно, щоб знати про Россію, невигіднійше, ніж Варшава и самий Віденъ; бо у Краків и Львів не тільки не заходять журнали, газети и книги про Россію, але й книги и статті серьозних чужинців, як Ральстон, Леже, Рамбо и т. д.

шукав тілько звязку київскоі літератури з реформою Петра В.), займались тілько духовні писателі, як митроп. Евгеній и др. Особливо мемоари, драми и комедіі, интермедіі XVIII-ого в. интересні, яко початки того літературного напрямку, который у XIX-ім в. виявився у українофільстві. Але мемоари малорускі XVII — XVIII-ого в. ще не всі й видані, и дяка п. Бодянскому, редактору „Чтеній въ И. Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей" и Київскій археографічній коммиссіи, що хоть головнійші з них напечатані, — літературна ж критика іх ще desideratur. Драматичною ж літературою малорускою XVII — XVIII. в. серьозно займавсь тілько Великорус, московский проф. Тихоправов, — и нашим молодим українофілам на сей час можно побажати хиба б того, щоб вони покористувались и розібрали з свого погляду те виданнє памятників сіеі літератури, яке наготовив п. Тихонравов к юбилею Петра В.

Але як не мало ми ще знаємо вірного про дух громади и про стан національних и народних идей на Україні XVII — XVIII-ого в. — не думаю, щоб я помпливсь дуже, сказавши, що именно тогді, як автономія козацькоі Украіни усе більш піддавалась загальному строю российскоі имперіі, тогді на Україні складались основи для того, щоб виявивсь народній українофільский напрямок з ёго народною літературою. Як не багато мала у собі гарних зерен доброго громадского строю казацька Украіна XVII-ого в., як не важка була московско-остзейска централізація, під котору попала Украіна у XVIII-ому в., а усё таки треба признатись, що тільки у XVIII-ому в., під державою российскою, на Україні зникли ті перепони, которі не давали до тих часів розвиватись там освіті и літературі порядковим прогрессом. Так тільки конечне завоюваннє Криму и берегу Чорного моря за Катерини II.зробило Украіну безпечною для життя мирного економічного и культурного. А з другого боку світска, державно-европейска культура российскоі имперіі „Петербурского періоду" висвободила украінску освіту из узких рямок церковних, которі задержували и вплив народноі мови у літературу, а світскі школи, которі стали множитись на Україні (хоть через централізацію державну и не так скоро, як би то було потрібним и можливим) и світска література российска нанесли ті идеі европейскі, літературні, політичні и соціяльні, которі помічні зросту народолюбства у літературі и політиці. Петербурска література, Харківска коллегія, потім перероблена у університет, ліцей у Ніжині, університет у Києві — ось де настоящі батьки українофільского народовства, которе через них годується тим духом, що панує у Европі

з XVIII-ого в. и который упав на слабі прояви свідомого патріотизму и народовства, які держались у українскій громаді у кінці XVIII-ого в. Реакція псевдоклассицизму, котора усиливалась на Украіні реакцією провінціяльного духу вкусам столичним, попхнула Котляревского на ёго знамениту пародію „Енеіда," котора пішла ще дальше од „Душеньки" Богдановича; сентименталізм, що дав российскій літературі „Бѣдную Лизу" Карамзина, „Сбитеньщика" Аблесимова, родив „Наталку Полтавку"; пани и адміністратори, як Трощинскій, Куракин, що заводили на Украіні двірки на взгляд петербурского двору, викликали потребу театру, для которого Гоголь батько и Котляревский поставляли песи, мішаючи комічну манеру интермедій XVIII-ого в. з новомодним сентименталізмом á la Карамзин. И треба признатись, що, як побит сельскоі шляхти Украіни не так відірвавсь тогді од народнього, як се було з придворною шляхтою у Великоруси, а з другого боку як простонародний побит украінский більш був утончений, ніж великоруский, — то и сентиментально-комічні оперетки украінскі усе-таки мали більш реальности ніж сучасні ім аналогічні твори великорускі, а здоровий гумор украінский виносив на плечах и крайні каррикатури „Енеіди," — так що и доси, з гріхом по полам, а читаються и дивляться на сцені песи Гоголя-батька и Котляревского, тогді як Карамзина Бѣдная Лиза, Аблесимова Сбитенщикъ, Жуковского Марьину Рощу теперішній читатель з пошаною одсува' на бік.

Скоро чисто диллетантске, беллетристичне діло Котляревского и Гоголя-батька взмоглось ще одним елементом, теж маючим тісний звязок з идеями, ходившими по усій Россиі у кінци XVIII-ого в. и начатку XIX-ого в. Массонский містицизм, у которому брали добру долю ті з украінскоі шляхти, що вертілись у столицях (як Гамалія и т. д.), на Украіні приняв більш народню форму у філософіі Сковороди, который теж на свій лад клопотавсь об освіті и народі, як и Новиков и ёго приятелі. Коло Харкова и Полтави пішла охота заводити школи, и серед підготовлених Сковородою поміщиків харківско-полтавских більш опетербурженый и объевропеєний Каразин став пропагувати идею про університет, который и був заведений у 1807 р. на гроші на половину державні на половину дворянскі. Каразин пропагував и идею про еманципацію крестян, а также и славянофільскі идеі, розвиваючи оригінально и без обскурантноі примішки сі идеі, которі висказував на Великоруси защитник „старого слога" Шишков. Каразин думав и харківский університет зробити всеславянским. И справ-

ді, сей університет, который завели українскі дворяне и российский уряд по ініціятиві сербо-українского „Маркіза Пози“, університет, у которому первим куратором був Поляк Северин Потоцкий, був первим у России розсадником ученого славізму: він дав з учеників своіх Бодянского, Григоровича, Метлинского, Костомарова, він мав велике вліяннє на Срезневского. Під сими вліяннями наівне, дилетантске українофільство Котляревского стало приймати більш серьозну форму, яку бачимо у повістях Квітки, у виданню журналів Украінский Вѣстник, Славянин, — пісень украінских кн. Цертелева, граматики Павловского, исторіі Малороссиі Б. Каменского; украінскі традиціі почали звязуватись з ліберальними идеями „соединенаго общества Славянъ“, „союза благоденствія“ и т. д. Свідоцтвом настрою визначающихся людей украінскої громади того часу може бути начавша тогді ходити частійше по рукам Исторія Руссовъ псевдо-Кониского. Провінціялізм а потім реакція після 1825 р. придержала ширшний прогрес украінского славянофільства и народолюбія, — одначе перечислені нами твори літературні и прояви соціяльні не остались без наслідків не тілько для украінскоі громади, але й для усієі России, як то можна бачити по Пушкину, который дуже любовавсь Историєю Руссов, по Рилѣеву, по Нарѣжному, Гоголю, про которого звязь з харківско-полтавским украінофільством ми говорили доволі. Мусимо нагадати, що література у России до самих „Записок Охотника“ Тургенева не мала нічого, що б так реально и симпатично малювало простонародній побит, як Квітчині повісти. Упять бачимо, як природні обставини побиту и традиций Украіни зробили те, що украінский сентименталізм и романтизм, як и украінске славянофільство дали щось реальнійше, научнійше и симпатичнійше, ніж Світлани Жуковского, „Размышленіе о старомъ слогѣ“ Шишкова и т. д., хоть на Украіні тільки розвивались тіж самі теми, що и у Великоруси.

У 30-ті — 40-ві роки ми бачимо впять, що рух моральний на Украіні теж живе одними идеями, що и на Великоруси — при чому бачимо, що в силу процессу централізаціі де у чому Україна живе тільки одкликом руху великоруского, або российского, хоть усе таки власні обставини и тут виводять багато оригінального, украінского, у варяціі загально-российских напрямків. У сю епоху ми бачимо, що поезія у России живе під вліяннем дуже обнаціонализованого Пушкином и Гоголем романтизму, который чим дальш, усе більш склоняється до національного натуралізму; а обік з сим бачимо у найблизшій до поезіі сфері науковій охоту

досліджування власноі старини и побиту и історіі народів славянского щепу. Се епоха видачі літописів, актів, пісень народніх, епоха закладу катедр славянских мов через міністра Уварова, епоха зъорганізовання московского славянофільства з обривків шишковскоі реакціі и лібералізму александровских часів. (Дивись про се подрібно у Пипина — у „Очеркахъ умственнаго движенія отъ 30-хъ до пятидесятыхъ годовъ“). На Украіні се епоха видання пісень Максимовичем, Лукашевичем, Срезневским, поезий Бодянского, Гребінки, Метлинского, Костомарова, а наконець Шевченка, учених творів як начатки славянскоі філологіі Максимовича, ёго ж старійший період историі літератури рускоі, про народню славянску поезію Бодянского, про руску Костомарова, про славянску митологію, що видав Костомаров церковно-славянскими буквами, — епоха, закінчившася київским брацтвом кирило-методієвским. Характерний представитель сієі епохи — Шевченко, котрий одначе прибавив багато свого оригінального до загального российского, що жило на Украіні, и до сучасно-украінофільского. По літературній школі Шевченко належить до романтиків, не тільки таких, як Пушкин у ранніх поемах або Гоголь у Тарасу Бульбі, але часом нагадує Жуковского и Козлова. Тільки украінска родина, а особенно мужицька, давала окрему окраску Шевченковому романтизму. Украінский романтик, як и другі, обертавсь до старини, — але та старина була не за горами (у сему Шевченко, як и Гоголь, мають аналогію тільки з Вальтер Скотом, котрий теж виріс на свіжих ще традиціях феодальноі Шотландіі), як у других; сю старовину не треба було одшукувати по архивам и бібліотекам: могила, пісня, казка — нагадували про неі. Од сего Шевченко у своіх козацьких поемах являеться часто реалістом, яким не часто вдавалось являтись романтикам, — хоть и не таким, и по роду таланту и по силі знання, як Вальтер-Скот, сей единий историчний романіст, як Шекспір единий историчній драматург. Та ще треба додати, що характер козацькоі старини и мужицька природа Шевченка зробили те, що романтизм и сентименталізм Шевченка зразу став на соціяльну дорогу, у чому Шевченко не мае собі аналогіі ні у якій літературі европейскій, теж оригінальний, як оригінальне украінске славянофільство. Се славянофільство уже у одних его наукових представителів, у Максимовичу и Срезневскому, а особенно у Бодянскому, Григоровичу и Костомарову стоіть окремоі студіі, и ми дуже жаліемо, що п. Пипин, у своіх статтях про московске славянофільство, не зупинивсь кілька хвиль з своім спокійним и острим аналізом на представителях украін-

ского славізму и панславізму у науці. Чисті ж украінофіли новійших часів не дуже то часто згадують наукові праці названих учених, одчисляючи іх, по язиковому доктринерству свому, до сусідньоі словесности, — тай не дуже то прихильні до славянофільства и руссофільства у загалі, не бачучи по доктринерскому узкоглядству, яку міцну основу робить се славянофільство и руссофільство и самому украінофільству. Ми думаємо, що не дуже помилимось, коли скажемо, що перевага позитивно - наукових идей над фантазіями и тенденцийностю робить одну з характерних ознак украінских славістів старого покоління; до сего треба додати, що у них не ма клерикально-національноі антипатіі до Заходa, Польщі, ні такоі ж тенденцийноі симпатіі до Византіі. Надіємось, що колись то, рівняючи Шевченкове славянофільство з Коляровим, Хомяковским и т. д. — и не-Украінці замітять, що Шевченко співав не про воінів (хоть и він тішивсь може без міри славою козацькою) и царів, не страхав світа величенною силою славянства, котора колись у свій черед запанує на світі, кровю оддасть за пролиту кров свою ворогами, — а узяв своім героем на Славянщині еретика — Гуса, та бажав, „щоб усі Славяне стали такими еретиками и синами сонця правди и подарували мир мирові.“ Так то Шевченком романтизм и славізм украінский подавав руку до того ліберального стану российского „западничества“, которий пробивав собі дорогу у після-гоголевскому періоді літератури, періоді соціяльному. Так то до 1847-ого р. йшла история украінских тенденций, — при чому вони завсігди вязались з ходом мисли и науки у Россиі, но завсігди давали оригінальні варянти черпаючи іх з місцевого грунту, и часом опереджали аналогічні ім напрямки и прояви у Великоруси, иногді годуючи и саму Великорусь, хоть вона и держала у собі столиці — натуральні центри культури. Се есть найлучший доказ натуральности и законности зросту украінского напрямку и найлучший показ ціни ёго не тілько для Украіни, але й для усіеі Россиі, — як то каже и біограф п. Куліша у Правді 1868 р.

Але після 1847 р. ми не бачимо такого прогрессу в украінізмі, якого б можна було ждати по таким початкам, и бачимо, що він вже не тілько майже не мае колишнього вліяння на Великорусь, але ледви плететься за прогрессом науковим и літературним не тілько российским, але й почастно великоруским, — хоть, як то ми трохи зачепили кажучи про Гоголя, великоруский народній напрямок у літературі и науці мабуть чи не треба признати одголоском украінского 1820 — 30-х років, а в усякім разі він

виявивсь пізнійше украінского. Причиною такоі переміни був, безспорно, той погром, який потерпів кружок кирило-меѳодієвский у 1847-48 р., зсилка Костомарова, Куліша, Шевченка и и. Зсилка ся прибила талант Шевченка и задержала ёго на однім ступені літературного розвиття; вона одірвала Костомарова од катедри у Києві, де він, на місцевім грунті, міг би укоренити наукову працю над Украіною у молодших поколінь и породити школу историко-етнографічну; погром 1847 р. перебив кареру Куліша, яко академика славянских мов, до которої ёго виводив приятель Гоголя Плетнев. Через се усе злучилось так, що з молодшого покоління на Украіні, котора так славно и з такою пригодою для усієі Россиі дебютовала на полі славяно-рускоі етнографіі, філогіі и историі, з молодшого покоління після 1847 р. не появилось ні одного ученого з академічною підготовкою, окрім, и то вже в остатні роки, Потебні и Антоповича.

Од сього виходить те, що дальнійше украінофільство зосталось майже зовсім без наукових підстав, — окрім тілько робіт старшого покоління, особливе Костомаровских. И се тоді, як за працю над великорускою народностю принялись люде з такою щиростю и з такою европейскою виучкою, як Буслаєв, Даль, Гільфердінг, Рибніков, Худяков, Міллер, Веселовский, Щапов, Аѳанасьєв и т. д. Але окрім погрому 1847 р. и ёго послідків и одголосків и сили централізаціі, котора робила, що у Києві, Харкові не було до остатнього часу таких институцій, як географічне товариство, Моск. общество любителів літератури (що почало видавати пісні Кирѣєвского, Рыбникова, словар Даля и т. п.), централізаціі, котра робила, що катедри у Києві и Харкові або пустували, або заміщались великоруссами, часто такими, що не знаходили собі місця по столицям, що чим дальше усе більш одливали украінскі вроженці од столиць и од літератури, — у сій науковій и літературній одсталости Украіни після 1847 р. почасти винні и деякі основні ознаки украінофільства часів Шевченкових.

Можна сказати, що тілько за сі часи украінофільство перестало бути чисто-инстинктовним, а стало самосвідомим. Але за те зараз же воно стало схожим з західним славянофільством, ческим, польским, сербским, т. є. стало націоналізмом*). Як ми вже казали,

---

*) Я дуже боюсь, щоб термін націоналізм, своім дуже широким буквальним змислом не затемнив того, що я хочу иим сказати, тим більше, що самі національні напрямки у наші часи дуже змішуються з тим, що я хотів би одрізнити терміном народовство, — и що терміни сі не в усякій мові можна виразити одмінними словами (у романских мовах таки є ріжниця nazionale и popolare, хоть Романці, особливо

через се украінофільство стало зовсім на другу дорогу, ніж та, у основі космополітичня дорога, по которій йде більшість освіченоі громади у Россиі. Націоналізм сам по собі не дуже то мало ресcурсів для багатоі літератури, а тут єще, на Украіні націоналізм не міг дати и того, що дав він у Чехів, Сербів, Поляків,— бо як не крути, а усе таки Украіна не у таких відносинах до Россиі, як Чехія до Германіі, Сербія до Турциі, и т. д. Украінским націоналам через те не хватало сили не тільки на те, щоб одірвати хоть морально більшість своєі громади од Россиі, але й щоб

Итальянці, и менш усёго ділятьcя на кляcси, більш других демократичні, так що там до popolo належить и аристократія більш ніж де небудь). Націоналізм появивсь наперед у Французів, коли вони стали найдужчою нацією у Европі, потім він піднявсь у Німців, котрі захотіли й собі бути такою, а дальш у Славян. Націоналізм — се привязанность у власному народі до того, що робить ёго найбільш уражающу ознаку, значить и до того часу исторііі, коли народ импонував другим, до того устрою, культурного и соціяльного, який був тогді, як нарід найменш підпадав вліянию других. Націоналізм має собі підставу у тих инстинктах, которі виробили у вехідних народів жидівство, китаізм и т. д. От од чого націоналізм и у наші часи дуже легко зростається з военним духом. От од чого націоналізм у Французів и Німців зростаєтьcя з империялізмом и Drang nach Osten (хоть би иногді и з примішками „идей 1789 р.", або вольного духу Тацитовоі Германіі и культуртрегерства, а з другого боку од клерикалізму, як бачимо по Жозефу Деместру, або по Шлегелям), у Италіянцівріднився з поклонами римскій имперіі а то й самому папству (Неогвельфізм), у Поляків и Венгрів з олігархізмом, у Великорусів з царизмом и т. д. Коли нація яка попалась у неволю або стратила власну державу, то націоналізм зростається з поривами до волі, становиться більш демократичним, — и се тілько й дає ёму прогрессивну силу у XIX в.; але й то, коли Болгарин згадує Крума, Сербин Лазаря, Словак Святополка, або й наш брат Украінець Хмельницкого, то не тілько од того, що за часів іх не було Турка, Німця, московского (?) пана и чиновника з царем у горі, — а од того, що тогді й наші „чуби другим голили," як нам тепер голять. Коли хід историі зробив те, що ознаки національні вдержались найбільш (а се майже скрізь так), або виключно у простому народі — як се переважно злучилось у Славянщині —: тогді й націоналізм становиться ще більш демократичним. Але ми маємо приміри, що демонстративна симпатія до деяких мужицьких ознак становиться тілько одним з придатків націоналізму воюющого и зовсім не обовязує націоналізм до правдивого демократизму, до підняття прав мужика. Так Німка Катерина II., з радости що стала „північною Семирамидою," завела при дворі форму для фрейлін — великорускій сарафан кокошник, що не забороняло ій роздавати в крепацтво мужицьких єі оригіналів; так польскі балагули в украінских костюмах іздючи по Украіні били добре батогами украінского хлопа и т. д. У наш вік націоналізм — ся дуже стара пісня, як розібрати іі — часто звязується з новою про волю и про демократію, народоправство. Але справдешній народовець не може бути націоналом, не може бачити идеалу позаду; не сила и слава ёго національности, а добро ёго народа — ось ёго идеали. А сі идеали — космополітичні, и час для зреалізовання іх — попереду. — Народовець може поважати историчні форми життя національного тільки тогді, як вони мали або мають зерна ёго космополітичних идей, може будити почуття національні тільки такі, которі ведуть до зросту волі и обичаів мас народу, — він може

ясно формулувати свою программу — не у стихах, а у прозі. Як ми бачили з приміру епілогу до Чорноі Ради Куліша, з „Двох русских народностей“ Костомарова, з усієі „Основи,“ що печатала більшу часть статей своіх по российскому — самі передові націоналісти украінскі не доводили до послідніх консеквенций свого націоналізму, навіть и літературного. А між тим національна формула ad instar Чехів, Поляків и т. д. усе таки заявлялась на Украіні, для неі усе таки одшукувались „историчні права“ у старій козаччині, — и се усе тілько збивало молодіж украінофільску з практичного погляду на роботу для народу и освіти, а поверхностний поділ літератури у Россиі по мові тільки, поділ, который усе, що не було писано украінскою або ново-украінофільскою мовою, записував у чужу „сусідню“ словесность, зробив те, що украінофільска молодіж стала холодна до науковоі літератури российскоі, хоть би в ній говорилось и про народ украінский. (Я минаю такі послідки, як реакция против украінофільства у Великорусів через ёго претенсийність и нетерпимость мало одвічающу ёго силам и праці). Стала холодіти ся молодіж и до літератури российскоі и великорускоі саме як раз тогді, як ся література пішла в гору, — и покинувши на віки сентименталізм и романтизм Жуковского и ранніх Пушкина и Гоголя з ёго легким народнім колори-

---

любити родину свою тільки яко місце, де він найлегше може працювати для чоловіка.

Украінофільству, т. є. націоналізму серед народу зовсім хлопского, усёго б легше стати не націоналізмом, а тільки одною з форм космополітичного народовства,— так воно й буде, надіємось; вже Шевченко дає право такоі надіі. Але й украінофільство не могло утекти од общоі части всіх національних напрямків. У 40-ві роки воно мало дуже богато шляхецкого, — було чимало Мазепинским гетьманщинофільством, як то можно бачити и з сатиричних заміток самого Шевченка у „Посланию до земляків“ и иншому. У новійші часи воно стало ясиійшим народовством, хлопоманією, — але за те багато з потомків старшини мазепинскоі, що було вже тішились костюмами украінскими а навіть переписувались з украінскими літераторами по „свому“, а не по „московскому“, — одлетіли у табор п. Каткова и стали писати статті о неможливости украінскоі літератури, давати субсидиі святоюрцям и т. д. Але при усёму „хлопоманстві“ новійшого украінофільства, ми б сказали, що и нові Паліі — як и старий — не дуже то розірвали з старим Мазепою и брали часто форму, историчний націоналізм, за суть діла, за прогрессивне народовство, — через що й самі вменьшили свою силу, як то ми хочемо показати у тексті.

В Галиччині, здавалось би, ще меньш є підстав для историчного націоналізму, бо віки державноі самостійности и военноі слави Галиччини були так давно, що народ вже забув про них, бо усі кляси повисші, которі у минувшому носили у собі силу національно-державну, не дбають зовсім про дійстне добро народу, — одначе й тут на першому плані у патріотів ми бачимо скарги, що „потомки князів стали жебраками, що шляхта не дба' про величность церков и т. п.“

том, пройшовши объективно-артистичну школу пізнёго Пушкина и особенно натуральну школу пізнёго Гоголя и Лермонтова, а потім з широкими свободними европейскими идеями социяльноі школи Герцена, Тургенева и др., принялась малювати побит народний так живо, як се бачимо у Некрасова, Островского и молодших беллетристів. Украінска ж література або живуща без критики, инстинктивно, або тільки з критикою з погляду націоналізму, — не могла вслідити за сим прогрессом российскоі и великорускоі літератури, — и то плетучись за віком, більш инстинктивно, ніж свідомо, потрапляла в такт новійшому соціяльному реалізму, то знов закидала не тільки романтизмом, але й сентименталізмом а la Карамзин, — то кидала грязюкою на Котляревского и самого Гоголя за іх „панский“ погляд на народ (чим показувала брак историчного змислу), то знову зводила буцім то реалізм до арлекінад часів Котляревского.

Через се усе украінофільство и після нового свого збудження у 1859—63 рр. не викликало собі симпатиі громадскоі навіть у самій Украіні у такій силі, як мусіло би и могло би, — а потім не змогло з честю пережити и тих невеликих перепон, які ёму зустрітились знов на дорозі, після 1863 р. Добра доля украінскоі громади, навіть молодіжи, и часто ті, хто тягся до ширших політично-соціяльних и наукових интересів, люде енергічні, хто рвався зараз до соціяльноі праці — ті сторонились од украінофільства, не знаючи, як ім приладити до своіх тенденцій сей старомодний, слабосильний, але претенсийний напрямок. Украінофіли сердились на таких людей, звали іх космополітами, думаючи, що се не знать яка нечесть, и вважали сих космополітів за первих ворогів своіх, тогді як з идеі політикування або з бажання завести „историчну шляхту,“ „національний клір,“ часом дуже кокетували з администраторами, багатими панами, благочинними и архіереями, — поки сі всі скоро не показали своіх зубів після двох-трёх статтей Каткова, поки не сталось так, що в літературі за украінофільство тільки чуть було голоси так званих космополітів, которим иногді приходилось терпіти більш ніж чистим украінским націоналам. (В Полтаві н. пр. усі найголовнійші з украінофілів зостались цілісінькі, а космополітів розвезено у Вятку и Архангельск и т. д., и при сёму розумнійшого з них, которому довелось не мало потерпіти ганьби од украінофілів, обвинено и в украінскому сепаратизмі: corpus delicti був украінский буквар, ним зроблений. У горячійших украінофілів такого corpus delicti не знайшлось!)

Ся уся одсталость украінофільства и всі еі послідки, сі усі

недорозуміння пішли именно з того, що в украінофільстві дана була перевага формальному боку, націоналізму, партикуляризму, и за ними не замічена була та середина, котора давала ёму силу од Котляревского до Шевченка включно. А ся середина у тому и залежить, що украінска муза тогді тілько давала свіжі и дужі твори, коли завдавалась загальними европейско-российскими идеями и напрямками, сентименталізмом, романтизмом, охотою до простонародности и т. д., — що украінскі національні идеі и традиціі тогді тілько користувались симпатіею громади, коли вони підходили під сі загальні тенденціі, що самого Шевченка сильнійший бік не у тому, що він плаче за колишними „бунчуками и булавами," а у тому, що він рветься до „волі и науки," не у тому, що він лає Ляхів и Москалів, а що кляне панів и своіх, которі гірше чужих розпинають меньшого брата. Не у тому також саме перше діло науки на Украіні, щоб конечно полуукраінскою мовою, хоть як не будь скомпонованою, писати розправи, про що попало, — а у тому, щоб знала публика и на Украіні и по за нею, хоть на готовій мові, що то за край, що за народ, що є чоловічого у ёго исторіі, побиту, мові, що треба з ними робити, щоб добрі елементи ёго пішли на користь ёму и другим. И до такого погляду не трудно дійти було, переглянувши те, що зроблено для науки про Украіну хоть и на российскій мові писаними творами Максимовича, Бодянского, Костомарова, Куліша и т. д. — которі, идучи одною дорогою з великорусами, и про свое росказали и других навчили, — творами, за которими не пішли праці молодших щирих націоналів украінских, що, задумавши виробити окріму од российскоі науку, не тілько других не навчили, але й самі не навчились тому, що вже було зроблено, и довели діло до того, що и другі забули про те, що було зроблено старшими, що було признано у ті часи, як ще не ставилась різко украінска сепаратистично-національна програма*).

Позаяк—між иншими причинами — націоналізм зъужив и обезсилив украінофільство и прогрес украінскоі літератури після 1847 р., то потім вона, коли піднималась и посувалась хоть трохи уперед, то ще більше силою прогресса загально-российского, ніж місцевими, чисто украінскими елементами. А сей факт з одного боку говорить против крайних автономістів, а з другого боку ще більше

*) У 1860-і роки часто доводилось замічати, що, то з недостатку нових видань старих украінских праць, то з реакціі против украінізму, багато де чого про мову украінску, про пісні, про старовину київску, про Слово о Полку Игореві и т. п., що вже у 1840 р. висказувалось як аксіома, зовсім було забуте.

мусить свідчити перед централістами про фатальну конечність украінского напрямку.

Всхідня война 1854—56 рр. підняла у Россиі по переду національно-державний патріотизм, который, після неудач, перейшов у народно-реформаторский. Як той, так и другий зачепив и Украіну. Після погрому 1847 р. кілька років не появлялось навіть ні стрічки по украінскому, и збірник пісень Метлинского лежав у типографіі у Киеві, поки на силу ёго випустили у 1854 р. А тепер здавалось натуральним самій адміністрациі збудженне старих, козацьких традиций, тілько б вони направлялись против Турків. Гулак Артемовский и за ним инші пішли писати „Сидить Абдул, губи набув“ и т. д. Не велику літературну, а ще меньше моральну ціну мають сі вірші; але у свій час вони послужили збудженню украінскоі идеі, як и формуванне „Погонців“ и „Козаків малороссийских.“ Вони поміщались наівною провінцияльною публикою и школярями у тетрадьках рукописних творів коло поем Шевченкових,— и усе таки подавали образчик, що украінским словом можно говорити и про сучасні діла, которі були в усіх тогді на гадці. Се був первий, хоть дуже недоконалий образчик практичноі украінскоі літератури*). Военні неудачі 1855 р. показали патріотам у Россиі, не тілько западничого оппозицийного стану, але й національного, славянофільского, потребу реформ, народнеі освіти, потребу знати народний побит. Славянофіли московскі стали виступати яко національно-ліберальна партия. Під крилом и у згоді з московским славянофільством виступило у лиці п. Куліша и украінофільство. Лід, который прикривав украінске слово и козацькі традициі, був проламаний: після „Абдула“ виплинули „Записки о Южной Руси,“ которі найбільш розкупувались у Москві славянофільствуючою публикою, „Чорна Рада,“ котороі перевод з памятним епілогом поміщались у „Русскій бесѣді“ рядом з „письмами о древности и самобытности малороссійскаго нарѣчія“ и „Временами года Украинскаго простолюдина“ Максимовича, — а „Проповіди Гречулевича“ викликали рецензию Хомякова, который бажав швидче побачити

---

*) Занятно, що теж саме ми бачимо на недавніх примірах у провінцияльних літературах у Франциі, де слугам Наполеона III. приходилось переводити Марсельезу на бретонску мову, а бретонскі и провансальскі поети почали писати у 1870 р. военні пісні а далі манифести, політичні брошури, а далі й популярні наукові статті и книжки, окрім того идилічного и віршописного дилетантетва, яке панувало у них до войни 1870 р., та романтичних згадок про колишню славу. Дивись Armana Prouvenzau 1871—1872 р. и статтю Gaidoz'a „La poézie Bretonne pendant la guerre“ у Revue des deux Mondes 1871, 15. Décembre.

„слово боже“ на простонародних мовах у Россиі. Нове видання Гоголя працею п. Куліша за помочю московских кружків знову збуджало интерес до хуторів українских и козаччини. „Народное Чтеніе“ почало печатати малорускі стихи з переводами великорускими. Российска громада ждала еманципациі крестян, и стрітила через те з ентузиязмом „Народні оповідання“ М. Вовчка. Ні одна ще книга українска до того не мала такого успіху, як сі оповідання. Тому причиною був час еі появи, коли селяне були в усіх на думці, а окрім того ще й те, що ні попереду, ні опісля не було украінскоі книжки — не виключаючи и Шевченкових творів, часом глибших по идеям и дужчих талантом —, котора б так була спосібна видержати критику літературну у Россиі після Гоголя и Бѣлинского, як сі „Оповідання.“ Як не щиро-українским духом повні сі оповідання, але усе таки ми мусимо признати, що на них видна школа „Записок охотника.“ Так як українска критика тогді ще меньше истнувала ніж тепер, и так як писателі пізнійше М. Вовчка появившіся (та и сам М. Вовчок у дальших випусках оповідань) повертали не раз на стару дорогу романтичну, малюючи сельску идилію (Три долі), або передаючи безцільно сельскі легенди (Сім братів и т. д.): то ми й не можемо у тому факті, що перший випуск „народних оповідань“ М. Вовчка доволі одвіча' принципам натурально-соціяльноі школи российскоі літератури, не можемо признати, буцім то література українска консеквентно и безповоротно усвоіла собі сі принципи. Ми мусимо бачити у „Народніх оповіданиях“ більш мимовольний рефлекс российскоі літератури школи Тургенева, хоть и доволі оригінальний як оригінальний грунт народного життя на Украіні, ніж чисто самостійну прояву прогрессу українских идей и літератури. В усякому разі поява и успіх оповідань М. Вовчка тісно вяжеться з тим ентузиязмом до крестянства, з тим духом протесту против крепацтва, який опанував российску літературу у часи перед 1861 р. Сей же ентузиязм збудив загальну симпатию и до Шевченка, которого тепер кинулися переводити российскі поети и вивисшувати критики, забувши на сей раз авторитет Бѣлинского*).

---

*) Добролюбов, наслідник Бѣлинского, при первому після амнестіі виданню Кобзаря одвітив на питання, чи можлива українска література: „чому ж не можлива, коли українскі писателі, як Шевченко и М. Вовчок, так гарно малюють побит народний,“ — и вказував українскій літературі практичну дорогу: книги для народноі освіти, котрих, як каже Д., не ма ні для Великорусів, ні для Малорусів на рівні. З тоі пори як перемінилась ся пропорция! Скажуть: усе через „Московске ненажирство.“ А на що ж „конституцийна Австрія?“

На сёму обнявшому усю Россию интересі до народу, волі, освіти ёго, на симпатиі до усёго оппозицийного старому порядкови и через те й до усёго автономного и федеративного, на симпатиі до старо-русского, киево-новгородского, и земско-московского „народоправного и вѣчевого“ и піднялось украінофільство часів „Основи.“ Але треба признатись, що украінофільство показало себе низче тіі ролі, котору ёму дав тогдішній дух громади у Россиі, а вже далеко низче тієі, на котору воно заявило претензиі. И низче воно показалось именно через те, що не зрозуміло, що ёму дало силу, и виявило претензиі зовсім не на те, у чому могло мати силу. Украінофіли, за виємом хиба п. Костомарова, не поняли, що силу ім дає народовство, але не націоналізм, оригінальні варяциі всероссийского демократизму и автономізму, а не сепаратизм, хоть би и літературний, — и пішли, або лучше хотіли піти по дорозі Поляків, Чехів и т. д., заявляючи претензиі „историчноі національности.“ Одно з перших питань, которі вони підняли, було питание про розміри літератури украінскоі, при чому замість того, щоб попереду виповнити ті узенькі з поверхносного погляду, а на ділі дуже широкі рямки „літератури народноі,“ „літератури домашнёго обходу,“ котору признавали за ними и іх противники, украінофіли ударились жалуватись „на ворогів,“ на „зажерность московску,“ та обмежовуватись од „сусіднёі,“ „московскоі“ літератури; замісць того, щоб дивитись більш під ноги и докладати працю для будущого, украінофіли, як усі націоналісти, дивились більш у минувше, звертаючи на ворогів, на сусід усі біди сучасного. Таким жалкуванням, таким претензиям зовсім не одвічала фактична ціна творів нових украінских писателів. Ми вже сказали, що по літературному характеру украінскі твори и після-Шевченковоі епохи одміняються своєю неконсеквенциєю и одсталостю у порівнанню з российскими и великорускими після 40-х років. Российска и великоруска беллетристика и поезия сих часів не задавалась вже якими небудь узкими, національними идеалами: вона старається вісліджувати натуру, як вона є, виставля', як стрій и принципи такі або инші життя чоловічого вилились у побиту чи то висших кляс, чи то великоруского народу, у сімьі, у хазяйстві, громаді, — и виводить живі типи, найбільше борючись против деспотизму в усіх ёго формах и проявах, протестуючи не голими фразами, а картинами, типами. Сфера беллетристики и поезиі усе розширяеться, багацтво фактичне усе росте, а національность — сама собою йде за картинами и типами, узятими з національного жерела. Щоб зробити безспорним те, що ми пишемо про российску и великоруску літе-

ратуру з 40-х років и виставити параллельно слабість украінских творів новійших часів, коли украінска література стала виходити з истинктивного періоду, нам треба було б написати багато, особенно подрібно розібрати хоть важнійших украінских писателів.

На сей час ми не візьмемось за таку обширну працю, а скажемо кілька коротких заміток про деяких писателів для того, щоб наші слова не були вже зовсім безъосновними. Думаємо, що мало хто стане боронити од нашого приговору украінску поезию віршовану після Шевченка. — Мішанина напрямків од сентименталізму (приторні любощі) и романтизму (балади на теми народніх легенд, або переводні) до сухої декламаціі або аллегоріі (сієі могили поезиі) на ліберальні теми (вічне засівание ниви), водяниста довгота, переспів по кілька раз одних и тих-же тем, мала оригінальність (так що усю нову украінску лірику можна признати за макулятури Шевченка) — ось де літературні одміни нової украінскоі поезиі. У идеях видна бідність и неясність: родина, вороги, вороги, вороги, — слава козацька — воля — а яка? и як?... засівання ниви, а як? · угроза помстою, народнім або божим судом якось а la псалми, плач на горе, которе привелось терпіть за родину, за Украіну, горе далеко не таке велике, як те, що терпить усякий простий чоловік од експлуататорів, — а у кінці опротивилі до нудности жалоби на „долю" — ось що бачить у украінских ліриків читатель привикший до реалізму и соціяльного аналізу нових европейских літератур. И се усе виходить не тільки од малого поетичного таланту украінских віршотворців, але й од того, що вони хотять націоналничати або народничати, підмазуючись під народні пісні.

Більш свіжого знайдемо у беллетристів. Лишаючи М. Вовчка, которий чим дальше усе слабішав, як украінский писатель, найбільш повістей написали у остатні 10—12 років п. Куліш (найбільш по российскому), п. Стороженко, а у нові часи п. Нечуй. Літературний талант п. Куліша, здається нам, вірно оцінив Гоголь, у письмі свому до Плетнева, ще як тілько був напечатаний „Михайло Чернишенко." Він признав п. Куліша більш етнографом и историком, ніж поетом. Историчні романи п. Куліша, особливо его „Чорна Рада", вказують велику начитаність, тонкий аналіз, уміння скомпонувати ход діі, але мало живого, дійстного поетичного таланту — уміння родити живі типи. Та таки про историчні романи, коли вони не беруть темою такі близькі епохи, як романи Еркмана-Шартріяна, треба тепер сказати, як каже Пушкин: „умчался вѣкъ эпическихъ поемъ!" Публика, „почтительно поскучавши" над „Чорною Радою", перейшла до дневного порядку. Більш живі повісти п. Куліша из

сучасности, що печатались у „Русскому Вѣстнику“ и „Основі.“ Але з сих повістей „Потомки Гайдамак“ — є мішанина заміток про старину, годних для „Запис. о Южной Руси“, з сентиментальною любовною історійкою з немотивованими перешкодами и deus ex machina. „Майор“ є повість, котору автор обробив, як видно, з найбільшою любовю и у которій він почасти хотів виложити свої идеали. Але тут у основі теж бачимо идилію, сватанне з перешкодою, без усяких нових оригінальних психологічних варянтів, тільки приправлену окремішним не стілько народолюбієм, скільки „народностелюбієм“, которе вводиться в программу для украінскої молодежи. „Народностелюбне,“ етнографічне дилотантство має свою ціну, як первий початок реакции нерівности соціяльний, як романтична форма симпатий до народу, — але ставити идеалом, щоб получивший европейску освіту народолюбець бив поклони перед 10000 церемоніями мужицького побиту, так само ложно, як заковувати чоловіка и у „салонні приличія.“ Нехай народолюбці беруть собі розумних жінок між сельскими дівчатами (п. Куліш не рішився одпако зробити милу Сагайдачного зовсім чорноробочою мужичкою), але, коли вони не постараються зразу підняти іх освіти на рівні з собою, то такі пари завсігди будуть фальшею, якою по більшій части и бувають пари панско-селянскі, хоть би на самих романтичних основах зроблені. Основна идея „Майора“— се етнографічний дилетантизм на жанжаковскій темі, ще смішнійша у наші часи, ніж идея яких небудь „Циган“ Пушкина. Націоналізм або етнографічне доктринерство п. Куліша навело ёго тілько на один сюжет повісти, справді зачіпающий важний и соціяльний интерес: се „Совсѣмъ другой человѣкъ,“ у которому, хоть и не ярко и не живо, більш аналітично ніж колоритно, а все досить ясно представлено, як такі верстви народу, як салдати (додай писарі, усякі полупанки) робляться ні сим ні тим — тратять усяку душу и стають якимись автоматами, у сути діла нещасними, одпимаючими „цвіт життя“ и у близьких з ними. Сіеі теми ніхто не міг би розвити так ясно перед публикою у Россиі, як украінскі писателі, — а ся тема має интерес для усіеі Россиі, як для землі сельско-крестянскоі. Але, щоб зачерпнути усю глибину сёго поважного морального питання, треба стати не тілько на національний погляд, що, мовляв, уся біда через те, що змосковивсь чоловік, а поставити перед собою сю тему як загальну психологічну задачу про интереси и цвіт життя сельского и міщанского, наівного и такого, що наівність стратило а свідомости и широких идей не набралось.

Стороженко виявив талант поетичний більш яркий, ніж у п. Куліша. Се, може, самий дужий природний талант у українскій літературі за остатні 20 років. Але марно ми б стали шукати у нёго яких би то ни було руководних идей ёго літературноі праці. Там-сям проглядають у нёго запороскі симпатиі, — але що тепер зробиш на світі з запоростовм? И п. Стороженко сходить на безцільне жартування, приправлене хиба наівною опозициею народніх анекдот, гідною для часів Котляревского, як „Вуси“, або на пересказ старинних анекдот про чудасіів и самодурів, як „Голка“, або на переробленне старих легенд ще чуднійших, ніж „Страшная Месть“ Гоголя, забуваючи, що часи Гофманівщини не вертаються („Убогий Марко“). — П. Нечуй, молодший з беллетристів українских, показав у перших своіх повістях (Дві Московки, Опанас Круть), що ёго більш усіх, окрім М. Вовчка, торкнула, хоть може мимо волі, школа Тургеневска, и намітив три правдиві типи з українского народнёго побиту, — але, як тільки захотів вийти з наівного натуралізму, у „Причепі“ зараз став не тільки тенденцийним, але сів на дуже небезпечного коня тенденцийности, націоналізм (ще й епіграф узяв з старозаконноі літератури!), который довів ёго до узкоглядства доволі крайнёго, который попсував ёму вірно задумані характери у ёго повісти, однявши у них усякий индивідуалізм, а поробивши з них кукли з загальними етикетками — шляхтич, шляхтянка, поляк, полька, — и заставив безъосновно зовсім вже идеалізувати волиске попівство перед шляхтою, та ще те ж бити поклони перед 10.000 етнографічних церемоний побиту Лемішок, а то й перед „самодурством“ старого Лемішки (дивись н. пр. сцену гашения свічок). У „Новому чоловікови“,[1]) у которому автор зняв опалу з „московских университетів“, признавши що й вони спосібні давати „нових людей“, п. Нечуй по переду виявив було, правда годів на 5—6 запізнившеся знакомство з „Отцы и Дѣти“ Тургенева, а особливо з романами Слѣпцова и Михайлова, которі не дуже то з великим талантом виводили „нових людей“, — але по переду зробив свого героя трохи комічним, заставляючи ёго у дорозі носити у кешені цілу бібліотеку заборонених книг и у бесіді не давати нікому слова вимовити, а у дальших главах зійшов зовсім на старий шлях любощів, прибавивши до них хиба впять етнографічний диллетантизм.

От и майже усе, що дала українска беллетристика після М. Вовчка, именно з того часу, як заявлена була идея про широку

---

[1]) Говоримо тілько про те, що напечатано у „Правді.“

національну літературу українску! Ніхто, я думаю, не скаже, щоб се було багато. И се тогді, як перед українскими беллетристами падало крепацтво, заводився новий сельский устрій, нове земство, йшло польске повстаніє, а за ним „обрусѣніе“, з іх трагі-комічними епізодами, коли одна судова реформа одкрила массу матеряду психологічного з побиту народнёго, семейного и социяльного!.. Ей-ей, ми б оддали охотно усе напечатане новою украінофільскою літературою за стенографічний протокол 20—30 сцен у мирових суддей, которі (сцени) показали б нам нашого селянина з паном, попом, жидом, чиновником, „кулаком“ — кацапом, з жінкою, батьком и т. д. Націоналізм украінский виказав себе на тілько поверховним, не намічаючим, що він не показавсь здібним вичерпати и таку тему, як крепацтво, як економічна неволя народу, хоть сі теми и прямо вяжуться з лементом про „долю и волю.“ А щоб заглянути у психологію сімьі народноі так, як заглянув у неі Островский н. пр. — про се й гадати нічого. Против Островского ми маємо — оперетки, розводячі й доси методу Котляревского!.. Тогді, як российска и великоруска література ишли дорогою виготуваною украінскими піснями и казками Гоголя, усе розширяючи іі, Украінці думали, що йдуть справді дорогою Шевченка, коли не розличали, що є у послідиёго основного, а що побічне, що сильне, а що слабе и старе.

Мало радістного побачимо, коли од поезиі обернемось до науковоі прози украінскоі за остатні 10—15 рр. Ми бачили, що оборонці украінскоі літератури, як Добролюбов, вказували на горячу потребу популярно-наукові літератури украінскоі. Перша проба еі, „Граматка“ Куліша, була, не глядючи на еі дорогу ціну, принята дуже симпатично публикою на Украіні и скрізь у Россиі (тільки пани польскі настояли на тому, що вона була заборонена у югозападному краю, — але се забороненіе було більш формою). Перший тогді популярний журнал у Россиі „Народное Чтеніе“ печатав малороссийскі вірші, и печатав би и прозу, як би вона була ёму досилана. Як ми бачили, теж симпатично усі однеслись до Проповідей Гречулевича. Одкриті після 1859 р. недільні школи викликали горячу потребу педагогічних украінских книжок: майже скрізь по городам на полудни Россиі, де були сі школи — а були вони скрізь, де були гімназиі и дворянскі училища (прогімназиі), которих ученики и учителі учили по неділям народ — йшли бесіди найбільш по украінскому. Тогді ще у Россиі не чули про француські и пруські идеі державно-національного централізму, а толкуючи про народню освіту, держались тілько педагогічних поглядів,

з котрих нічого не можна було сказати против украінскої мови в народних школах, и педагогічні авторитети у Россиі и на місці сам Н. И. Пирогов признавали, що вчити в украінскій народній школі прямо по российскому не педагогічно, — а у правобічній Украіні, з реакциі Полякам, которі виставляли свою мову яко краєву, тим дужче говорено про украінску мову, як дійсно краєву. (Дивись „Замѣчанія на проектъ устава среднихъ и нижнихъ учебныхъ заведеній по киевскому учебному округу“, видані мініст. нар. освіти, стор. 157; мнѣніе совѣта 2-й кіевской гимназіи, стор. 196; мнѣніе инспектора Чалаго, стор. 200; мн. совѣта полтавской гимн., стор. 313, 314; мнѣніе директора Волынск. дир. Иристюка (тепер директор учит. семинаріі у Черниґові), стор. 396; мн. учит. Барскаго, стор. 9; мн. Ровенской гимназіи и дир. Теодоровича стор. 26, 27; стор. 114 мн. Новгорос. гимназіи; стор. 80, 81 мн. черниговской гимн. — и порівняй з мн. кам.-подольской гимн. и директора Бякстера про Muttersprache и польский язик, стор. 51, 54, 64, — и учителя Ржондсковского про те-ж стор. 156. Звісно, що поименовані педагоги не одрікали потреби и российского язика в украінских школах.) То був час кувати залізо: вистав тогді украінофілії популярно-наукову бібліотеку и книги постепенно переходячі од украінского до российского, — и школи народні зостались би за ними. Але рідко хто з них становивсь на педагогічний погляд, більшість стояла на національному. Вона кинулась на спір про ширину украінскої літератури. Тогді, як не було зовсім книг педагогічних украінских, підписувались петициі до комитета грамотности, заходились у міністерстві про оффіцияльне узнаннє украінскої мови у школах, про те, щоб и „Положеніе о крестьянахъ 19. Февр. 1861 г.“ було переведено на украінску мову (що кажуть, и задумувалось, — але не виконано через те, що самі голови украінофільскі не поладили між собою про мову переводу: тогді, як одні думали, щоби зробити „Положеніе“ практично (педагогічно) зрозумілійшим для народу, переложивши ёго на ёго мову, як вона єсть, другі хотіли зробити се „Положеніе“ памятником національноі юридичноі мови украінскоі, увівши у нёго терміни з актів старих и доповнюючи іх новими виробленими. В листах з Киева в „Основу“ докоряли лучших профессорів університету за те, чому не читають лекциі по украінскому. (Потребу украінскої мови в викладі у народніх школах можна було вияснити з безспорних педагогічних принципів, чого по меньшій мірі не можна було сказати про заміну понятноі усім гімназистам и студентам на Украіні мови науковоі российской

проектованою ще украінскою). Треба признати, що п. Куліш, хоть и висказував крайні идеі украінского націоналізму, але усе таки підходив доволі близько до настоящого, дужого боку украінского напрямку, н. пр. у статті „о простонародности украинской литературы", усе таки и своєю „Граматкою" и виданием „Хмельниччини" показав охоту працювати для елементарноі освіти народу, а не тілько для демонстрации прав національности украінскоі. Але діяльность п. Куліша була так розмаіта, що він не міг специялізувати єі на народній освіті. Що до других, особливо молодших украінофілів и тих, которі стояли близче до діла, то вони вдоволялись демонстрациями в хосен самостійности національноі у найширших розмірах. Треба признати, що перша проба украінского видання педагогічного, приспособленого до нових методів и потріб заведених недільних шкіл, переклад на украінску мову букваря (по звуковому методу) Золотова була зроблена (у Полтаві) п. Строниним, котрий, як звісно, не тілько не належав до украінских націоналів, але ще й терпів од них укори, як „космополіт." Друге було „Таблицы" для читання п. Горячковского, члена подольскоі недільноі школи у Киеві, теж уважаноі зараженою язвою космополітизма, т. є. признававшою в украінофільстві більш педагогічний ніж національний змисл. Таблиці и буквар п. Шейковского з більш національного украінского табора були вже третёю пробою, — за которою пішов буквар п. Ященка, а потім Ариөметика п. Мороза. Сим до самого 1862 р. и кінчилась педагогічна література украінска. Між тим и петербурскі украінскі национали бачили потребу дати народови украінску бібліотеку, хоть, як видно по усёму, не вважали се за саме важне діло у порівнянню з другими „висшого", як думалось, порядку. Але чи для того, щоб не братись за нову працю, чи з свого етнографічного и поетичного диллетантства, задумали вони вдовольнити сій потребі виданнями у маленьких брошюрах готових поем, казок, повістей з Шевченка, М. Вовчка и др., з Записок о Южной Руси и т. д. Початок зробила „Казка про дівку семилітку", котора, нігде правди діти, не раз робила скандалу у школах; не мало скандалу наробила и „Очаківска біда", про котору потім говорили, що сим росказом украінофіли хотять пропагувати ту идею, що Москаля треба одурювати. Правда, у сій „сельскій бібліотеці" були речи симпатичнійші, ніж сі казки, або „Сіра кобила" и „Пів-Півника", — але усі вони були педагогічно негідними для шкіл, которі вимогали специяльно для них зробленоі бібліотеки, а у загалі треба було більш наукового и утилітарного, ніж казочного и навіть поетичного елементу, которого доволі є у самих

селян. Так ишло діло, поки у 1862 р. п. Костомаров зробив своє завізваннє до земляків, у которому признав безплодним для народа поетичний диллетантизм, а жадав науковоі и утилітарноі літератури для простого люду. Але тільки у 1863 р. появились послідки сёго завізвання: у Петербурзі 1-й вип. „Оповідань з св. письма" о. Опатовича и слабенька Арихметика п. Камінецького (?), у Києві 1-й вип. „Де-що про світ божий." Діло збирання грошей на сі видання велось дуже з великим шумом, демонстративно: зібрано через те, правда, кажуть до 5 тисяч рублів, — але у таких грошах зовсім не було потреби: можна було видати цілу серію книжочок за меньші гроші и з меньшим шумом. Між тим сей шум, у звязку з другими причинами — про которі я росказував у статті „Народня просвіта и література на Украіні" —, привели до того, що діло видання педагогічних украінских книжок було задержано адміністративним порядком. У свій час украінофіли боронили се діло слабо. На се було багато причин, між ними и та, що бібліотека народня була більше у проєкті, ніж у руках видавців. Але й тут попереду національні, а не утилітарно-народні ідеі передових украінофілів були винні. В оборону свого заміру, звязаного з заміром добитись обовязкового оффіцияльного введення в школи украінскоі мови, петербурскі украінофіли доставили записку, що була напечатана у „Журналі Мініст. Нар. Освіти", про окремішности малорускоого язика, де на первому пляні стояли слова Миклошича про ёго самостійність и з них виводились идеі про самостійність малорускоі „літератури" против „ворогів єі." Педагогічна ж сторона діла, роля народнёго елементу у школі, хоть би й при державному, зовсім не була виясненa украінофілами; про се говорили тогді більш чужі, але педагоги, як Ушинский, Бессель, Водовозов, — поки й вони замовкли, бо діло се було не іх близьке діло. Украінскі націонали так налякались адміністративною задержкою, або так увійшли у ролю „пассивноі опозиции", що цілих 8 літ ніхто не надумавсь попробувати, чи не минула вже сила задержки 1863 р., аж поки у 1872 р. не однесли у Києві у цензуру „Де-що про світ Божий" — и побачили, що воно любісінько пройшло и явилось другим виданнєм. Одначе ось вже більш року — дальших випусків не бачимо.

Не дуже більше втішну картину побачимо, коли глянемо на плоди цвіту украінского націоналізму на полі науковім. Не тільки нічого не появила цінного украінска наука на украінскій мові у ті часи и після того, як з таким громом були виголошені права єі на широку самостійність, але мало бачили ми и цінних творів про

Україну хоть би й на российскій мові. Ні словаря ні грамматики, ні зводу историі Украіни, ні етнографіі, ні статистики, ні навіть видання народноі словесности — окрім Приказок п. Номиса, про которі не маємо й доси повноі критичноі статті окрім в усякому разі шановного очерка п. Нечуя; не бачимо ми навіть повноі біографіі ні одного украінского писателя, ні компендиі літератури украінскоі (окрім праць великорусів Прижова и Пипіна), ні навіть повноі характеристики самого Шевченка. Багато з сёго, що бракує нам, и не можна написати, ставши на виключну національну украінску точку погляду: яка н. пр. вийде Історія Южноі Руси, коли ми усе до Хмільницкого и після ёго запишемо чорною тінню як царюваннє Аримана? Яка вийде история культури, або статистика Украіни, коли ми за украінску громаду признаємо тільки сельский народ, а за украінску культуру тільки 5—6 писателів, писавших ёго мовою, и т. д. — Правда ми маємо цінні праці п. Костомарова. Але п. Костомаров усёго меньше національ украінский: він всероссийский народовець, тільки вирісший на украінскім грунті київский руссофіл и славянофіл. Правда, п. Костомаров сказав багато интересного и нового про Україну, — але через те що він розуміє еі ролю в усёму рускому світови; він вмів вловити багато интересних одмін одніі рускоі народности, але він постиг ціну и другоі и важність іх взаємин для обох и для усіеі славянщини. Од того то ніхто, окрім Шевченка, не зробив стілько для пропаганди украінских симпатий, як п. Костомаров своіми „российскими" монографіями. Як не бушували після 1863 р. у публицистиці централістичні противу-украінскі доктрини: — а у науці, у освіченоі громади идеі п. Костомарова все брали верх, йшли вони и у школу, бо на усякому учебнику географіі Россиі, на усякій географічній або историчній хрестоматиі, видні сліди творів п. Костомарова (дивись н. пр. „Отечествовѣдѣніе" Семенова, у которому цілком наведені тиради з „Двох русских народностей.") Більше б нам таких „российских" або, як недавно помиливсь один шановний товариш наш по праці у Правді, „московских" монографій, як п. Костомарова, про историю, етнографію, культуру, літературу Украіни, — и ми не бачили б тоі рівнодушности до неі, яку часто бачимо тепер у самих еі дітей після так голосного крику про еі національну самостійність! Але п. Костомаров один був, один и зостається! Хто ж заступить ёго?!

Малость науковоі праці про Україну — ось де причина, од чого, як замовкли демонстрацийні статті „Основи," то публика у Россиі и на Украіні самій майже забула про украінску идею.

„Основа“ ж (основана на гроші великоруса) змовкла, треба замітить, не од того, щоб іі адміністрация задушила, а через безпорядок у редакциі. Іі мусіли замінити галицькі журнали, особливо „Правда“. Галицькі журнали подали кілька цінних статтей, з котрих між чисто-украінскими видаються статті пп. Куліша и Нечуя. Але галицькі журнали не мали сили на Украіні, де про них мало хто и чув, — а „Мета“ и „Слово“ 1863—64 рр. мали швидче недобрі, ніж добрі послідки своіми демонстративними виходками. „Правда“ майже не має сёго демонстративного елементу — але украінскі приятелі єі так увірили себе, а далі й других, що вони щось роблять конспірацийне и страшне вже одною працею у Галичині над украінскою літературою, що майже й не пробували ширити „Правду“ на Украіні, — хоть усякий раз, коли хто хотів привозити и виписувати галицкий журнал, він пропускавсь российскою цензурою вольно. Треба було, щоб мимо волі украінских патріотів заведені залізниці між Украіною и Галиччиною зробили взаємини між украінцями и галичанами частійшими, щоб и „Правда“ стала більш ширитись у России. Але при єі малому форматі ій ще далеко, щоб мати силу, особливо наукову на Украіні[1]), Науковий и артистичний интерес з усёго появившогося на Украіні після 1863 р. — окрім видань археографічноі коміссиі, которих судьба не зависить од приватних лиць и которі, по своєму характеру, не можуть мати великого ходу між публикою, и окрім спімнених „Приказок“ п. Номиса — мали „Казки“, видані п. Рудченком, и „Пісні“, вид. п. Лисенком. Про перві треба сказати, що виданнє іх, явившеся дуже на часі, бо вже не тілько у публики, але й для специялістів не було у продажі старих збірників украінскоі народноі мови (у послідніх випусках грамматики Миклошича майже усі приміри украінскі приведені по казкам Рудченка), зовсім не має демонстратмвного націоналізму. Се тім більша хвала п. видавцеви, що він не зостав на віршечках и жалях на те, що Украіна гине, а узявсь за спокійну наукову працю, котора послужила и идеі народній. Тільки мусимо вказати, що перший випуск казок сих вмйшов у 1869 р., другий у 1870, и з тіеі пори усе читаємо на ёму, що III-й готовиться до печати. Не дуже то поспішалось и виданнє пісень п. Лисенком, которе, як ми знаємо, заду-

[1]) Та треба сказати, що після свого поновління Правда не дала ні однії науковоі статті и навіть и етнографічного матеряду, окрім Сави Чалого, — а між тим багато народніх пісень и казок по меншій мірі не низче и як літературні твори, ніж оригінальні писання наших беллетристів и поетів.

мано ще з 1863 р., — и з тіеі пори вийшло тільки два доволі дорогі випуски по 40 пісень, та й то з таким антръактом, як од 1869 до 1872.

Отже як не низько спустились після 1863 р. акциі украінофільства, а усе таки воно не загинуло. Мало того, воно стало явно підниматись у остатні часи, — и ми мусимо ждати, що скоро воно підниметься ще більш у гору. И підняло ёго и піднима' не стільки власна праця и воля самих украінских націоналів, скільки те колесо прогрессу, которе тягне усю Россию що до идей народности, Славянщини, демократизму, народнёі освіти, добробиту, науки и т. д. Так упять ми бачимо фатальну незнищимость украінофільства у Россиі, а з другого боку ёго тісну звязку з загальним ходом прогрессу историчного усіеі Россиі.

Часи після 1864 р., коли у Россиі вже не безсвідомо, як попереду, а систематично висказувались и мали силу на уряд идеі національного централізму по приміру пруского, коли зложилась система „обрусенія окраинъ“, здається, були страшно неприязні украінству, которе три-чотири сильних газет голосно кликали „измѣною“, продуктом „польскоі интриги“. Правда, гіркі години приходилось не раз переживати щирому украінцеви, бачучи, як невіженні руки, усякі „ташкентці“ то з великорусів, то з своіх брались, як казано, „чистити“ народність малоруску, буцім то засквернену полонізмом и тим тілько й одріжняющуся од „чистоі-рускоі“, т. є. великорускоі. Але заглянувши скрізь поверхність, треба признатись, що система „обрусенія“ фатально мусіла скріпити основу для украінского напрямку, хоть, звісно, трохи не таку, яка бажалась украінофілам, — почасти од того не таку, що вони без потрібноі енергіі боронили своі далекосяглі идеали. Вже один наділ землі крестянам у Холмщині и у Киівскій, Волинскій, Подольскій губерніі — се така закладка для підняття народу нашого, котора не може не датись в знаки у близькій будущині. Те доволі велике число учеників з селян у гімназиях білоцерковскій, острожскій, у семінаріі педагогічній коростишевскій, которим мусіли опікуватись „обруситель“, теж факт, который не зостанеться без послідку. Як там, так и там — се справдешній народ украінский піднимається у гору, а він підносить и народність. Потім, як не кричали невіженні обруситель про нечистоту народности украінскоі, а вони ж мусіли заявляти и про те, що край западний — щиро, издавна руский, вони мимовольно запутувались и мусіли поклика-тись на традициі украінскі, краєві. Поляки, которі брали инициятиву у гоненнях на украінство до 1863 р., з которих деякі, по

злости на хлопоманію, швидче готові піддержувати полицейский централізм, ніж сю хлопоманію, тепер мусіли роздуматись (а наперед ще більше роздумаються), що украінство — се одна з перепон тому централістичному потоку, котрий хоче знести и польску народність и там, де вона має усе право жити. Ми думаємо, що ті симпатиі, которі иногді на злість „Москві" виказує пресса польска у Галиччині украінофільству, поки що фразеологія, або недоладний розщот: украінофільство хоче жити и працювати для себе, для свого народу, а не для повертання Польщі 1772, або ще й 1654 р., — а на таку ціль украінофільства теперішня генерация польских політиків так само мало спосібна згодитись, як и на „змосковленнє" Польщі. Але й фразеологія oblige, й фразеологія затягує людей у діло, — и тепер польскі національні идеі, которі, як и треба було ждати, після первоі апатиі по 1863 р. знов піднимаються на правому берегу Дніпра, мусять зводити счоти з украінскими. Ми ждемо ще багато клопоту з польским елементом у сёму краю: не раз и не два ще побачимо тіж самі клевети, интриги, що й до 1862 р.; але по усёму мусимо ждати, що на сей раз з польскоі молодіжи ми бачимо більшпй численно приплод для „хлопоманіі" и украінофільства, ніж до 1863 р. З другого боку, піднятте польского прапору мусить знов заставити и самих обрусителів прихилитись и до украінского, а показана за 10 років безплодність адміністративно-централізацийноі реакции полонізму на полі моральнім, облича' перед мислящими людьми у Россиі и з національного табору, що и тут тільки піднятте власних краєвих моральних елементів поможе конечне знеутралізувати чужі сепаратистичні елементи и привчить поборників єдинства Россиі до мисли, що не може бути, щоб органічне єдинство стало одномертвою одностайностю. З третёго боку той звязок системи „обрусенія" з политичною и культурною реакциєю, який виявивсь по 1863 р., мусів звернути увагу усёго ліберального табору у Россиі на загальну, а не тілько провінциальну важність украінофільства, як одного з звен „новоі" Россиі, хоть и опирающогося и у старих традициях.

Се усе більш готовиться для будущого, але вже й тепер ми бачимо доволі яркі покази ёго. Такими показами вважаємо маніфестацию перед Европою и з сторони российского уряду и польскоі оппозициі фактів украінскоі историі, маніфестациі тенденцийні, але кінчащіся тим, що світ почина' взнавати іх, як вони є. Другим поважним фактом ми вважаємо построєннє памятника Хмельницкому у Киеві, після того, як один невіженний, хоть и займавший поважне становище в учебній адміністрациі обруситель з та-

тарского роду, не пустив у книгу для шкіл київского округа дуже уміркованоі статті про Хмельницкого через те, що там те й діло натикаешся на такі речи, як: рада, козак, гетьман. Третім показом ми вважаемо те, що российске географічне товариство у часи, як про „западний край“ стали говорити з політичного погляду, винарядило етнографічну експедицию туди, и тепер печата' VII томів, або 10 книг матеряду, по которому можно буде зробити собі образ украінского народу. Логічним послідком сіеі експедициі було відкриття у 1873 р. виділу географічного товариства у Киеві, который, так само як заведена у звязку з противу-польскою реакциею після 1830—39 рр. археографічна коммиссия, мае заложити наукову етнографічно-статистичну для народнёго напрямку украінского, як та коммиссия заложила іі працею историчною. Четверту прояву ми бачимо у тому, що поважнійший журнал российский) напечатав цілий ряд статтей, у которих показав, яку важність мае украінофільство у звязку з питанием про „окраіни Россиі“, з питанием про порозуміння з Поляками, од чого між инчим зависить и сила держави российскоі перед німецкою, — про автономію краів и народів у Россиі у загалі, про демократизм, без которого не може прогрессувати мужицька земля-Россия, и т. д. Статті сі пішли против усіеі системи „обрусенія“, — и одначе у одній части пресси российскоі вони визвали похвали, а друга, котора так багато поламала списів за сю систему, мусіла або мовчати, або дуже несміло и не консеквентно полемізувала.

Дуже, на первий раз глядючи, шкодливі були украінофільству ті панславістичні маніфестациі, которі були послідком пруско̀і сили и Бейстовоі політики у Австриі. Ось, глядіть, могли сказати и казали украінофілам: глядіть, ви хочете виділитись з российскоі літератури, аж ось старі, культурні народи славянскі, самі Чехи кинулись вчитись по российскому, а ваша кість од костей, Галичане, ті самі, що, як „Слово“ колись, кидали громи на „неситу Москву“, тепер питаються: „быть ли малорусскому вопросу?“ — и одвічають: „не быть!“ На перший раз демонстрация була против украінофільства — дуже вразлива, и п. Стебельский у „Бояні“ кричав злорадно: „тільки Поляки и Украінофіли не прийшли під знамя Кирила и Меѳодія“, — на що п. Русский у додатку до „Правди“ (1867) сказав з повним правом: „а під сим знаменем стоявші забули одного гарячого панславіста, автора Послания до Шафарика!“ Але хто спосібний був поглянути трохи за туман хвилевих криків и скоробігучих обставин, той, бачивши перед собою у московскому етнографічному музею моделі малоруссів и га-

личан, слухаючи серед панславістичних концертів и малорускі пісні, которих не можно було минути, бачучи, як у Россиі и західній Славянщині зачинали перебирати факти про взаємини славянских народів у минувшости и сучасности, про близость мов люду славянского: той мусів додуматись до таких річей: „Е, братця, не обійдеться ся славянска хвиля без украінофільства! Нехай вчаться Чехи российскій мові, нехай читають Чехи и Галичане российскі книги и журнали: вони й там зустрінуть украінскі идеі, вони встрітять идеі народовців украінских и у щирих великорусів, у писателів, которих поважає вся Россия! Вчіться историі, етнографіі Россиі—ви там знайдете и Украіну; вчіться, Россияне, мовам западних Славян, слухайте іх пісні, дивіться на іх костюми—ви там побачите и почуєте багато такого, на що без уваги гляділи на нашій Украіні. Толкуйтесь про братання з Славянами — дійдете до федералізму и хлопоманіі." — Справді, не на те наша Украіна стоіть посеред славянства, щоб який небудь славізм, а особливо панславізм обійшовсь без украінофільства! [1])

И щож ми бачимо після усёго того, як Славянофіли у 1867 р. у Россиі, Чехіі и Галиччині засудили украінофільство, яко „изміну", яко диссонанс у славянскому хорі? Чехи, которі у „Научному Словнику", у корреспонденциях в Zukunft-i и т. д. говорили так строго про украінофільство, мусіли недавно признатись, що тільки та партия у Галиччині, котора має оратором о. Качалу, стоіть на щирославянскій основі. „Голосъ", „Московскіе Вѣдомости" мусіли або мовчки ковтнути, або коротко похвалити таку пігулку, як промова п. Качали. Славянофільска „Бесѣда" у Москві стала печатати статті п. Костомарова про украінскі пісні, — и наготовилась було у 1-ому нрі за сей рік (1873) печатати статтю про украінску и галицьку літературу, прислану сотрудником „Правди." Невольний конець „Бесѣди" не дав виповнитись сёму заміру, — але не може бути далеким той час, коли впять украінофілів побачуть у московскому славянофільскому журналі, особливо у такому, котрий, як „Бесѣда", заявив, що він хоче бути органом чистоі славянофільскоі идеі без псевдославянских, на самому ділі реакцийних примішок. Вже

[1]) Як з именем Киева звязується невольно щось панславістичне, видно хоч би у тому, що, як тілько назначено було зібратись российскому зъізду археологів на 1874 р. у Киеві, так натурально явилась идея, щоб туди покликати и западно-славянских учених и зробити там виставу славянских древностей (до XIV в.). Було б дуже жалко, як би галицькі учені в народноі партиі не явились на той зъізд и не помогли тій виставі досилкою річей, фотографій и т. и., з которої може заосноватись у Киеві музей, що буде свідчити про місце Украіни, або лучше Кнівскоі Руси у Славянщині.

одні жалоби централістів у Галиччипі и Россиі на галицких народовців звернули на них увагу у Россиі и украінців и великорусів; а братні долоні, которі простягають галицькі „ташкентці“ до Россиян з ВіднЯ, Львова и т. д., заставили послідних придивитись до братів своіх у себе и у них, — нові залізниці помогли сёму. И щож? — Ми бачимо, що молодіж не тілько з Украіни, але й з Великоруси охотно братається з молодіжжю „Січи“, — а ся послідня у книгах и журналах, виходючих у Петербурзі и Москві, знаходить нове оружжя, щоб обороняти свої идеі од своіх реакціонерів не по праву надівших на себе клобуки панруссистів и панславістів. (Дивись статті п. Пипина и ёго Историю славянских літератур). Поживемо — побачимо ще й не те!

Сі усі причини роблять те, що украінофільство в остатні часи знов піднимається видимо, — чого ознакою стають не тільки статті про Украіну в российских журналах, але й не мало книжок на украінскій мові, появившихся у остатні 2 роки. Правда, послідній зріст більш квантитативний, ніж квалітативний (бо ціпних діл маємо тілько 3: „Повісти Нечуя“, „байки Глібова“ та „Де-що про світ Божий“); але він усе таки свідчить, що є люде, которі мають потребу говорити по украінскому печатно. Остається тілько, щоб розумна и холодна критика справила сю потребу на таку дорогу, щоб вона стала на користь народови и не розстріляла своєі праці на вітер. Ми думаємо, що историчио-критичний погляд на минувші прояви украінофільства и той спір, которий ми хочемо викликати нашими хоть и не зовсім може вірними у кінці, але зложеними, як думаємо, у консеквентну систему поглядами, поможе справити на міцну основу ту працю, котора знов піднимається над украінскою літературою и народностю.

Ми бачили, що у своёму прогрессі украінска література завсігди йшла одною дорогою з российскою и великорускою, — то забігаючи трохи уперед, то одстаючи, но завсігди варюючи тілько по місцевим обставинам ті напрямки, которі у Россиі звертали увагу на народ, на старовину, на славянство. Всякий раз, коли украінофільство хотіло виділитись зовсім з сёго процессу, воно давало мертві плоди, слабіло. Се є перестерога и на будуще, показуюча, що ціллю украінофільства мусить бути не виділятись з Россиі и навіть еі загальноі літератури, — а старатись, розвивши свої народні елементи рядом з великорускими, унести іх у загальну российску культуру и силою еі, силою Россиі піднимати свій народ и через Россию, через российску літературу и культуру подавати свій голос и у Славянстві и Европі. На иншу, безпосере-

Увага!!!

дну ролю ми, при обставинах етнографічних, географічних, культурних, не маємо сили, и сили внутреннёі, а не тілько побічноі. Усі обставини ставлять нам дилемму, або вибирати сю, усе таки досить шановну ролю, або бути заставленими одкректись од усякоі и, не схотівши стати украінскими Россиянами, стати великоруссами, або, коли інтеллігенция украінофільска, забувши реальні нужди народу, потратить усі сили на літературний диллетантизм, — то й спуститись до пассивних білоруссів. Яку дорогу вибрати, щоб не тілько дати вихід духови украінскому у российску культуру, але задержати и розвити и слово украінске, сю видиму ознаку индивідуальности, — се, думаємо, можно вивести, розібравши друге питаннє в історіі украінскоі літератури, которе ми намітили висче, а именно: які роди літературні писались доси з найбільшим успіхом по украінскому?

Не трудно бачить, що сі роди були майже виключно: а) поезия и беллетристика, малююча побит сельско-народній, або тих часів, як життє на Украіні усіх кляс мало піднималось над сельско-народнім, т. є. за часів козаччини; б) елементарно-наукові книги для сельского люду. Виключінь не багато, — та й не вони роблять дужчий бік украінскоі літератури. Так у Шевченка Сон, Кавказ, „Неофіти" по части Гус — виходять за сі границі, — але за те треба сказати, що в усіх сих речах намішано міцного з слабим, и міцне є именно те, де поет украінский говорить за селянина; а часом, як в „Неофітах" він прямо так росказує свій сюжет, що зовсім не розбереш, про кого йде діло: про украінців, чи Римлян, — од чого пєса не виграє у ціні своій. Про дві три комедийки, навіть про деякі сцени у „Причепі", або про деякі проби п. Куліша писати критики и передмови по украінскому говорити нічого. Скілько-небудь обширні статті учені по украінскому — се „Перший період козаччини", та Нечуя „Світогляд украінского народу". Але у обох сюжет мало виходить з кругу народно-украінского, — та, як придивитись до мови іх, то видно, що вона часто більш правописю та фонетикою одрізняеться од российскоі, — на котрій, очевидно, думали автори, як писали. В усякому разі очевидний факт, що поважнійші статті учені и публицистичні статті украінских писателів (Костомарова, Куліша и т. д.), навіть и ті, которі говорять про Украіну и висказують украінофільскі идеі, писались и пишуться по российскому, — чисто же по-украінскому ми маємо майже виключно тілько народню беллетристику и поезию та початки народнё-педагогічноі літератури.

И нам здається, що се на довго зостанеться так, бо се одвіча' усім обставинам, серед которих живе Украіна и жити ме довго. Але нам ще здається, що держатись сіеі дороги — є одно вірне, которе може зберегти за украінскою літературою живість, народність, дати ій практичну силу, а через те й забезпечити и саме еі истнуваннє и прогрес. Я знаю, що багато з друзей наших крикне против моіх слов: се, скажуть, впять та література для домашнёго обходу, котору нам з милости зоставляв славянофільский „День", — ще впять второстепенна роля простонародноі літератури. — Проти послідиёго у принципі боротись не трудно: ми спитаємо, від коли се, панове, стало обидно для народолюбців працювати над простонародною літературою? Простий народ у нас — се 90% народу, коли не більш. Опишіть ёго побит, навчіть ёго, се вам праця на 20—30 років. А там побачимо, що треба робити далі. Як не здається узкою рямка простонародноі або домовоі літератури, — а хиба ми наповнили сі рямки? Хиба не діло першоі практичности наповнити сі рямки и так повести діло прогрессу украінскоі літератури — з низу у гору? А по мірі того, як ми будемо взнавати сам народ наш и ёго мову, и розширяти з еі помоччю идеі нашого народу, сі рямки самі собою будуть розширятись природно.

Та й тепер рямки простонародноі украінскоі літератури не дуже то узкі, праця над нею потребує таланту и знания не малого — пожалуй більшого, ніж як попало мішаною мовою написати публицистичну статтю, або й учену специяльну монографію, які пишуться на других, старих мовах або перевести яке попало діло з німецкоі и т. и. мови на импровізовану украінску. Хиба мало треба талантів, щоб вичерпати усі типи народні у сучасности и у недавнёму минувшому? Нагадаем, що лучші комедиі и драми у Россиі (Островского), лучші з нових повістей за 10 літ (Рѣшетникова) — простонародні. А нам здається, що украінска література не побідніла б, як би придбала собі хоть по одному Островскому и Решетникову, — а праці простий народ нам задасть и на десять. Окрім того писаннє по украінскому простонароднёі літератури, т. є. такого, що тепер можно без натяжки и живо росказати мовою, которою говорить народ, співа' пісні, каже приказки и казки, обнима' собою досить широку систему идей, которі роблять, мабуть, чи не основне и у літературі повисших клясс. Народ наш не так то бідний, коли не на идеі, то на запрос на них, не так то бідний психологічним аналізом, естетичним почуттєм, — мабуть, чи не багатший деяких з тих

украінских літераторів, що у недавні часи посипали сіренькими книжечками віршей про кисленькі и солоденькі сюжети. И ми думаємо, не пошкодить, коли усякий прикликавший до себе музу украінець представить собі, беручись за перо, публику з 2—3 мужиків середнёго розуму и подума: чи буде їм потрібно и интересно те, що я збераюсь написати? Думаю, що у такім злучаю ми менше будемо мати недозрілого, диллетантского, многословного, а зовсім не бузчого по идеям. Так ми думаємо н. пр., що узявши за точку одходу для літератури украінскої простонародні пісні и казки, можна буде перевести образці лучших епосів народних до самого Гомера; з Шекспіра можна буде перевести Ліра, Макбета, Гамлета, Ричарда III., Тимона Атинского, з Шіллера Орлеанску Дівчину, Дон-Карлоса, Вільгельма Теля, з нової літератури романи Еркмана-Шартріяна, де-які з Різдвяних повістей (Коляди) Діккенса, з Шварцвальдских повістей Авербаха. Добрий матерял можуть доставити и провінцияльні літератури других аналогічних нашому напрямків (Гебель, Клявс Грот, Консціенц и т. д.), тільки треба з великим вибором зостерегатись дуже идилічного, а то й ретроградного романтизму, которим часом одзначуються так звані народні поети и напрямки у Европі ще більш од украінофільских. — Так ми здобудемо цілу немалу поетично-беллетристичну бібліотеку на простонародній, т. є. живій мові.

Немала праця настане, щоб виготовити потрібну народови бібліотеку наукову. Ми думаємо, що те, що тепер у Россиї оффіцияльно не допущений язик украінский у школу, має свої вигоди. Сим часом можно покористуватись, щоб наготовити украінску популярну енциклопедию не глядючи на оффіцияльні программи, а глядючи на потреби чистої науки. Ми думаємо, на скілько знаємо народ наш з власних зустріч и з таких статтей, як п. Куліша про кобзарів або п. Костомарова „Воспоминаніе о двухъ малярахъ“, що у нашого народа „Перебендя“ живий тип, так що він способен був би приняти з науки не тілько шматочки, або одні грубо-утилітарні статейки (спаси-Біг хто й те подає), а стиснуту, але систематичну науку, викладаючу закони життя природи и чоловіка теоретично и слободно. Для того ми думаємо, що одно з первих діл украінскої молодежи мусить бути: написати популярну енциклопедию по системі позитивізму; аритметику и геометрію, механіку и астрономію, фізику й химію, геологію з біологією, антропологію и соціологію, на скільки, конечно, можно ії тепер виложити. (Про сей плян, одначе, ми надіємось поговорити осібно.) Сю енциклопедию, звісно, треба написати тоном спокійним, объек-

тивно, без демонстраций, але твердо и ясно провести скрізь метод свободного розуму, которий покладається тілько на себе, и більш ні на що. Таку енциклопедию написати — потрібно буде не мало праці и праці специяльноі, щоб вибрати не рутинні, а самі характерні, та ще й приспособлені до місцевих обставин факти, покриваючі теоретичний скелет наукових законів. Особливо потреба праці и учености для викладу антропологіі и соціологіі, котора умістить у собі и так звану исторію. Про сю працю ми можемо сказати з Гамлетом: „що така річ достойна бажання гарячого!“

Такого роду література поетична, беллетристична и наукова, в які небудь 5—10 літ, систематично розпускаючася, не може не ствердити симпатию до малоруского діла у громаді освіченій у Малоруси, и у народі піднмме повагу до мови малорускоі, и стане твердійшою основою для малоруского напрямку, ніж усякі романтичні згадки про те, як „було колись“ — та „більше не буде“, ніж плачі на „долю“, ніж маніфестациі прав малорусів на повну національну самостійність, маніфестациі, практичний запровід которих розбивається обставинами, у которих живе край, а и сам край по части до них холодний. Без голосних та безплодних фраз, без маніфестаций прав, которих не ма сили запровадити, которих навіть не завсігди можна й боронити теоретично (бо партия централістів на Руси усе таки не безсильна и на Украіні и у Галиччині), без зачіпання тепер вже истнуючих живих интересів, которі вяжуться зо всім устроєм державним и культурним на Руси — зросте жива й міцна, народови потрібна література украінска, котора пробє собі дорогу й до шкіл оффіцияльних.

По нашій системі, опираючійся на факти истнуючі, и од них идучій дальше, треба, щоб украінска література и у своій народній сфері показала можливі уступки и шануваннє российскому державно-культурному елементу, з которим народови нашому приходиться мати діло и прийдеться мати його ще більше, бо колонізация на Украіну великоруского елементу, підстави державноі центротяжноі сили, може тілько вбільшуватись з часами и особливо у Новоросию, котора може чи не буде мати більше ваги у будущині Полудня Руси, ніж середнё-дніпровска Украіна. Ся пошана мусить консеквентно проводитись а) и у *матеряли* украінскоі літератури, бо нудно було б, як би вона говорила народови тілько про специяльно-украінске и не росказувала б нашому народови про краі великорускі, про устрій держави, про загальні ціли и интереси Россиі, которі так торкаються щоденного життя и Украінця; б) у *правописи* и в) у *мові.* Не кидаючи принципу фонетичноі

правописи, українским писателям не треба однако гнатись за графічною оригінальностю, котору тепер часто змішують з фонетичним принципом у правописи, бо, видумуючи без конечноі потреби нові іх комбінаціі, ми тілько утруднимо нашому народови, котрий учиться на российских книгах у школах, читаніє наших видань, утруднимо допуск наших книг у народні школи, которого зовсім не трудно добитись, коли ми всвоімо сю систему, котору я старяюсь тепер виложити; коли б же ми, що дуже невіроятно, й добились виключного панования нашоі грамоти у школах (длятого треба б скорого и широкого зросту літератури украінскоі и зросту національно-украінских идей серед краєвоі громади такого великого и скорого, которого без чуда ми не можемо придумати), то дуже одрубна графіка украінска утрудняла б нашому народові и громаді доступ до российскоі літератури, котора все таки має більше шансів бути багатшою од украінскоі.

Пишучи и саму популярну енциклопедию, або викладаючи народови идеі, виходячі з кругу сельского побиту, ми підходимо до питання про украінску термінологію. Якоі системи держатись при сёму ділі? Націоналісти по переду усёго будуть ставити одрубність, оригінальність, — и для сёго або будуть стояти за те, щоб видумати усі терміни зовсім народні (як зробили Чехи, або и як то хотіли зробити петербурскі славянофіли часів Шишкова), або одшукувати слова архаічні по актам, або брати терміни у чужих народів, дальших од того, од которого хочеться оборонити автономію свою. Всіх сих замірів початки ми бачили й бачимо серед украінофілів. Між инчим послідній робить те, що Украінці, коли пишучи зустрічаються з терміном, которого не ма в украінскій сельскій мові, то аби не брати российского слова, беруть польскі, а на виворот Галичане, которі, по понятним причинам, не мало заносять у свою річ полонізмів, иногді, щоб одрізнитись од Поляків, беруть терміни российскі, а часом ті и другі, щоб не сказати не по польскому ні по российскому, кажуть по-латинскому, або й по-німецькому. Од сёго новоукраінска, або лучше украінофільска мова літературна кидається у очи своєю пестротою: що рядок, то зустрічаєш: *вплив* (замість *влияніе*, которе усе таки близче до украінского и вірнійше переводить influence, бо задержує корінь лити, а не пливти), *розвій* (у которому простий Украінець, та, думаємо, й філолог почує корінь — *віяти*, тогді як *развитіе* усе таки близче до украінского, бо й сей має: розвиватись — дивись пісню: розвивайся, луже!); *засада* вм. *основа*, котора однаково гарно и для Великорусів и для Малорусів; *справозданнє*, *сторона*

(коли є чистійше украінске — *бік*), *мнінне* (коли можна б скадумка); а то й *анкета*, *ситуация*, *опінія*, *артикул* (з которим рядом бачимо и *стаття*, слово которе у остатні часи Галичане охотнійше вживають ніж Украінці, бо *артикул* вживається Поляками; *стаття*, здається, й старе украінске слово), *аліянти*, *шкіц* и т. д. У часи „Основи" деякі одшукували й такі слова з XVII в., як *спудеі*, коли й наш народ зовсім привик до більш правильного слова *студенти*. Виробка терміноліогіі и вповнення мови народноі — се діло, которе вимогає великого знання (которого нам з браку словаря нашоі народноі речи не достає), — тут можуть стати у пригоді й одноплеменні мови, и перевод слов, и виробка нових од народного кореня, а часом потрібне буде зоставити и слова романскі або германскі, коли вони вже вжились скрізь, увійшли у громадску мову, приняли народню фонетику и дали од себе походні. Але, окрім таланту и знання, треба, щоб вироблячі термінологіі завдались правильною системою, и ставили первою ціллю не те, аби, що б то не стоіло, виробити термінологію одрубну, але понятну народови, практичну. Отже поглядаючи на обставини, у которих живе більшість украінского народу, ми знаходимо практичним, щоб усякий раз, коли не можно знайти або придумати украінского слова, у которому б корінь був видний ясно и понятний (а часом окрім народнёго з малоруских губерній тут може стати у пригоді й мова староруска, або народні наріччя великорускі, которі мають багато характерних слов дуже близьких до украінских) — щоб брати термін российский, который часто виходить и церковно-славянский, або й старо-малоруский, або досить вірний перевод на славяно-рускі корені переміну романского, або германского. (Ми думаємо, що при такій системі украінска термінологія, не втративши своєі ціни для Украіни, послужила б не мало у користь и самим Великорусам, коли б вони звернули увагу на зближення теперішнёі термінологіі до народнёі мови).

З такими основами и з такою практичностю виготовлена література беллетристично- и науково-народня знайде собі дорогу й в школи украінскі, для которих, одвічаючи нашим принципам, ми проектуємо читанки украінско-российскі, по идеям педаґоґів школи Песталоцці. Такі читанки, як и така література, поможуть не втратити нашому народови свого существенного, користувавшись российским.

По тим же принципам мусять бути упорядковані цілі круги літератури педаґоґічноі для ґімназий, и ряд академічних праць. Замість того, щоб видати по украінскому яку небудь триґонометрію,

або лоґіку Мілля и т. и., що зостанеться изолованим и безплодним: важнійше для українскої идеі, щоб и Українці, беручи висшу наукув ґімназиях и університетах, знали, що таке Україна, и Великоруси знали, що таке Україна у Россиі и у Славянщині, т. є. значить, яка еі мирова роля. Показати се можна тільки йдучи тою дорогою, яку проложив п. Костомаров, пишучи Богдана Хмельницкого, Послѣдніе годы рѣчи посполитой, Двѣ русскія народности, Стеньку Разина, Сѣвернорусскіе народоправства, Черты народной южнорусской исторіи, Мысли о федеративномъ началѣ въ древней Руси, — росказуючи, що таке Україна и народ еі у своій природі и у звязку з народом великоруским, що іі вяже з старою Русью, з усією Русью народоправною, яка еі роля серед держави польскоі и Московскоі, и яка еі значить може бути роля у новому европейскому союзі народу русского, Россиі, и у готовлющомуся такому чи другому союзі славянско-народному. Се усе вияснити громаді и на Україні и у Великоруси (при холодности або при неприязни котороі українске самопізнаннє не може йти всшишно) можна тільки через мову и літературу российску. Сим то дужим оруддєм мусять покористуватись українскі патріоти у цілому ряді праць академічних, педаґоґічних и специяльних. Нехай українскі філолоґи видадуть ґраматику и словар малоруский, — та нехай вияснять відносини мови малорускоі до церковно-славянскоі и новив славянских, до старорускоі и до народних наріччій старих земель білоруско-великоруских; нехай историки-українскі вияснять відносини историі українскоі, періоду козацтва ди староі Руси Київскоі, нехай вкажуть на всеруску важність историі Руси Литовскоі и самого Польского періоду историі Западноі Руси, на культурну важність Виленско-Львівско-Київскоі Руси XVI — XVII в., на звязок еі з Россиєю XVIII в., на політичну важність козацькоі Украіни у загально русскому питанні про Чорне море, у так званому „восточному питанні,“ питанні всесвітнєі важности, на культурно-державну важність малоруских переселенців у Московщину XVII—XVIII в., на вклад Малороссиян од Димитрія Ростовского до Гоголя и Костомарова у літературу и науку Россиі; хай етноґрафи малорускі вияснять, що є високо-чоловічого у характері, поняттях малоруского народу про світ, про сімю, громаду, — вияснять, які таланти він має у собі. Тогді ми побачимо, чи так холодна буде українска и великоруска громада до украінофільства, як вона холодна тепер до українского романтизму, або сепаратистичноі фразеолоґіі. Популярность, яку має п. Костомаров в усій Руси, в таборі космополітів, як и на-

ціоналів, дає нам право ждати найлучших результатів од ряда учених праць Украінців, зроблених по ёго дорозі. Додайте до сёго працю артистичну, скульпторів, живописців, музиків, співців Украінців, которих не мало є по Россиі, которі, по характеру краю и своеі роботи не можуть не держатись столиць, и там або не можуть слідити за украінскими тенденциями, коли вони скриваються по провінцияльним кружкам, коли вони не вяжуться з широкими народними и культурними интересами Россиі, або, як співці, не можуть не збувати з себе украінство, коли украінских музиків або не ма, або вони мало що роблять. Хай тілько украінскі артисти не ганяються за поверхностним демонстрацийним або костюмним націоналізмом, як то роблять Поляки, що бютъ у перве на те, як би побільше намалювати Понятовских та Сиґізмундів, та кунтушів, як би виставити своіх цяцею, а чужих какою*). А нехай завдаються загальними чоловічими питаннями психологічними, шукаючи для них фактів в украінскому життю и исторіі. Три-чотири скульптурні ґруппи, картини, опери на теми з пісень народніх, на сюжети, як Маруся Богуславка, Хмельницкий, Немирич, Дорошенко, Палій, Данило Братковский, Сава Чалий, Гонта и т. и., и з-разу буде звернута увага усёго світу на украінске искуство.**)

У звязку з працею науково-артистичною над украінским матерялом мусять стати учебники для середних шкіл, которі б теж уводили у сознание усіеі Россиі, що то таке Украіна.

*) Які историчні неправди намалював Матейко у „Стефані Баторіі" и. пр., думаємо, росказувати нічого не-Полякам и не німецьким централістам. А у Відни виставлена картина другого не безталанного живописця польского — на яку тему, як би ви думали? Рихард Ваґнер дає концерт при дворі королеви Бони, а слухають ёго у костюмах XVI-ого в. Моцарт, Бетховен, Ліст и т. д.

**) Ми маємо тепер вже трёх музиків, которі виявили себе виданнями украінских пісень. Се п. Лисенько у Києві (2 вип.), п. Рубець проф. консерваторіі у Петербурзі, що окрім 3 вип. пісень видав недавно ще 216 мотивів и орґанізував у Петербурзі хор співців, п. Чайковский, проф. консерваторіі у Москві, що упорядкував 1 вип. дитячих пісень великорусских и малорусских. Од сих пп. ми можемо надіятись коли не опер украінских, таких які Глинка зробив з великорусских мотивів, то хоть основи для них. З „Києвлянина" бачимо, що п. Лисенко написав музику на куплети у оперетах Різдвяна ніч и Чорноморский побит. (Стаття ся, як вже згадано, написана ще в первій половині р. 1873; між тим, як звісно, появилась вже ціла опера „Різдвяна ніч" з текстом п. Стариченка. — Ред.) Добрий се може буде початок, — але се усе таки играшка, усе дорога Наталки Полтавки, а не поважна опера. По усёму видно, що музикам-украінцям бракує лібрет, — бо драматична література на Украіні не цвіте а у Россиі тепер композитори майже прямо беруть драми Пушкина, Мея лібреттом

И позаяк справді Украіна жила по свому усіми тими моментами життя социяльного и культурного, що и другі краі Россиі, — а позаяк варяциі украінского життя на загально-российскі теми були завсігди оригінальними и яркими: то у розумно и науково упорядкованих учебниках русскоі філологіі, географіі, историі, літератури — знайдуться логічні рубрики, куда можно вставити усі характерні факти про Украіну, усі прояви єі духа и життя. Так историчні граматики русскі мусять бути вироблені так, щоб в них найшла собі місце и характеристика старого книжного западно-русского язика, котрий мав вліяннє и на теперішний российский літературний язик, и теперішнёго народнёго украінского. В историко-літературних хрестоматиях мусять бути показані звязки мови літописноі, мови и характеру Слова о Полку Игореві и усієі літератури Руси удільно-вічевоі з малорускою народною мовою и поезиєю. Багата, хоть доси не зачеплена ні одним Украінцем (бо про се писали доси тілько Великоруси пп. Пипин, Тихонравов, Веселовский) література повістей XVI—XVII в., багата, але зовсім не займана з літературного боку література мемоарів малоруских XVII-ого и XVIII-ого в. — знайдуть собі місце коло таких-же повістей великоруских редакций, и вкажуть, як малорускі редакциі були ім образцем, — коло біднійшоі мемоарноі літератури (ми кажемо про мемоари до половини XVII-ого в.) великорусскоі. Література релігійна періоду перед униєю и після неі, помістившись рядом з літературою групуючоюся коло Стоглаву, справу книг, розколу и єресей великорусских, покаже, на скільки украінский період „возрожденія наук (renaissance) и реформациі“ був близче до европейского, ніж московский, и вияснить лучше ту ролю, яку грали и у Москві Украінці перед и у часи так званоі реформи Петра В. Теж саме з другого боку вияснить аналіз украінскоі драматичноі літератури, котору Дм. Ро-

---

для опер. Ми провидимо ще одну трудність для украінскоі опери: се питаннє про мову лібретта, особливо од того, що у Петербурзі и Москві (а там тілько є велпкі трупии співців, та й завсігди подобает пророку явитися в Іерусалимі) украінский текст був би не зовсім можливий. (Як музика буде добра, то переложуть сей текст на великоруский язик. — Ред.) Так як у опері діло головне музика, то ми б подали голос за российский текст украінских опер, щоб тілько дати ім ширшу ходу. Але треба сказати, що у столицях дуже люблять украінскі пісня и оперетки, и такі старомодні, як Наталка Полтавка, ще недавно грались у артистичному клубі у Петербурзі, — а недавно з С.Петерб. Вѣдом. ми побачили, що прімадонна российскоі опери у Петербурзі з великим мастерством співає украінскі пісні, которими робила фурор на двох концертах у Варшаві. Се усе показує, що для опери украінскоі є и співці и публика, — не ма тілько опери.

стовский и Өеофан Прокопович пересаджували у Великорусь серед реакциї чисто-великоруского кліру. Само собою розуміється, що пісні українскі и думи мусять поміститись коло пісень, билин и козацьких пісень великоруских, — и, конечно, не програють од такого сусідства, а покажуть, що дійсний розвитий историчний епос має русский народ тілько на Україні. Так само нова українска література поміститься у тих главах, де буде річ про приклад сентиментализму, романтизму, славянофільства, руссофільства, социялізму до живописання побиту народнёго и старини у России Великій и Малій. Так-же розмістяться факти историі політичноі и ґео- и етноґрафіі українскоі у курсах историі и етноґрафіі России. Самий метод сей не буде новиною: и тепер поважні учені и педаґоґи российскі, не тілько Малоруси, як Максимович, але й Великоруси, як Шевиревъ, Буслаевъ, Тихонравовъ, Галаховъ, Иловайскій, Семеновъ и т. д., робили се у своіх моноґрафіях и курсах; новий зовсім у нашому проґраммі тілько увод літератури новоукраінскоі у курс историі літератури у России. Треба признати, що названі учені и педаґоґи Великоруси говорять завсігди з великою повагою и симпатиєю про историю, мову, поезию, культуру Украіни, — тілько, по неволі, дуже коротко (дивись н. пр. Галахова курс літератури р.). Украінці, натурально, мусять сказати про се усе подрібнійше. Тільки, коли ті педаґоґи, що у молоді літа своі, у 1859—63 р., так украінофільствували в Києві и Харкові, а особливо у Петербурзі, и доси не наготовили курсів, написаних по такій системі: то причиною тому, окрім провінцияльно-украінскоі ліни, ще й національний сепаратизм, котрий иноґді так гарно може прикривати лінь и брак енерґії и науки. По нашій думці, историі культури на Украіні не можна написати науково з одрубно-національного украінофільского погляду: вона вийде дуже уривочна и одностороння; история наукова мусить росказати усі факти, которі мали вліяннє на життє краю и народу, а таких фактів більшість спільна Украіні з Великоруссю. Але хто би стояв и на погляді узко-украінскім, ми того спитаємо: чи практична така дуже вже пассивна оппозиция, в силу котороі не тільки з учебників, писаних bona fide Великоруссами, але й з уст учителів ех- чи тайних украінофілів, малоруска молодіж виучується знати, куди скочив кінь Иллі Муромца з села Карачарова, заинтересовується справді интересним Котошихиним, бере за историчний факт леґенду про Сусаніна и т. д., — а не зна' нічого про думи украінскі, не чує про Самовидця и Величку, про Данила Братковского, не чує науковоі критики Квітки и Шев-

ченка, т. є. критики основаної на историі культури XIX-ого в. у Европі и у Россиі? Чи не помогаємо ми самі тому, щоб виростити на Украіні правдиво вже не Русских, а тільки Великоруссів? А сёго зовсім не треба не тілько з украінского, але й з российского, з славянского погляду. Та система, котору ми викладаємо тут, именно захоронить нас од такого „омосковлення“, не торкаючи у руссизмі того, що є у ёму основаного на справдешних фактах и интересах краю и народу.

Сю систему ми вивели не з фантазиі, не з субъєктивних поглядів и бажань, а з холодного розбору фактичного стану літератури и культури у Россиі. Ми мусіли прийти, як бачив читатель, до таких виводів, що у Россиі є не дві літератури, московска и украінска, з котрих одна держить геґемонію тільки б то через оффіцияльний гніт, а друга старається з під нёго вибитись, — а є три літератури: а) обща — русско-европейска, и б) и в) дві народних, місцевих, великорусска и малорусска. Сей вивод ми взнаємо фактом, з которого мусимо итти у будуще. З минувшого и теперішнёго ми гадаємо и о будущому и виводимо систему діяння для нас а) яко граждан великого союза народів переважно славяно-руских, Россиі, которими ми перестати бути не можемо и не хочемо, бо ми б утратили більшу половину своіх моральних интересів и одреклись би од своєі світовоі ролі, и б) яко сини украінского народу. Ми думаємо, що у будуще нам треба йти свідомо, так само, як ишли ми доси фатально, инстинктовно, — т. є. не одриваючись од Россиі не тілько політично, але й морально, не кидаючи российскоі літератури, и у приязни й до великорусскоі розвивати народню малоруску, — бо цілі народу великорусского такі-ж самі, як и малорускую, а до сих цілей иде й та дуже одностайна интеллиґенция русска чи российска, котора складається з Великорусів и Малорусів и котора нові европейскі идеі приклада' на службу мужицькій нациі русскій — Малорусам и Великорусам.[1]) Виложену нами систему діяння ми вважаємо не тілько практичною, але й такою, котора може захоронити правдиву живость и народность літератури украінскої, принести правдиву

---

[1]) Ще раз спитаймо; од чого „Основа“ мала тілько 800—1000 підписчиків, а „Современникъ“ 4000—5000? Од того, що Основа говорила тілько про діла украінскі — та й то більше про минувше, ніж сучасне — а Современникъ про усю Россию и Европу. Отже життє самоі Украіни зависить од такого чи другого ходу культурного, социяльного, політичного усієі Россиі, — а сей звязується з життєм Европи. Ніхто не скаже, щоб треба Украінцям усім залізти тілько в романтично-літературні интереси, — усякий признається, що навіть самий зріст н. пр. украінскої літератури

користь народови, збудити нам симпатию громади на Украіні и у Великоруси; — з сією системою ми, не перестаючи бути Украінцями, не стратимо тіеі сили, яку дає нам российска держава и культура, сили бути у пригоді свому народови, славянству и світу. Ми вбільшаем ще сю силу, збудивши у Россиі друге жерело народнёго Ґенія, не меншого од великорусского, которому на теперішню добу історія дала перевагу у Россиі.

Друга система, націоналізму украінского, здається простійшою и через те вірнійшою и буцім то легшою. Але усі системи, вироблені у кабінеті, прості, — та чи вірнійші и легші? Як би я не боявсь наложити грубо палець на недавні факти, на живих и близьких людей, я міг би не мало росказати фактів з недавнёі практики украінофільства, quaeque ipse miserrima vidi et quorum pars magna fui. Поминаючи такі факти, як те, що початком національного відродження и пропаґанди украінофільства було збудженнє расових ненавистей (признаймось нелицемірно у сёму хоть серед себе)[1]: я зупинюсь на таких фактах, як праця над словарем российско-малоруским, коли не ма малороссийского, при чому йшли спори про те, чи треба перенести у малороссийску мову усякі аббаси, аббати, абстракти и т. д. без переводу, чи видумати на усяке таке слово своє; — згадаю про переводи — усе для вбагачення мови украінскоі и літератури, маючих такі-ж самі права, як и „московска" — чого попало з Байрона, Гейне (найбільш з переводів, навіть и не францускихъ, а прямо российских), а то й Пушкина, а то й Фета и т. д. Коли вказувалось з чиёго боку про мішанину, пестроту и мертву неорґанічність новоі украінскоі

и школи зависить н. пр. од закону про печать, од сили земских и громадских прав у Россиі и т. д. Значить Украінці конечно затягуються в літературу и політику всероссийску, значить украінский журнал, щоб мати такуж широку публику як всероссийскі, мусить давати такіж статті по всероссийским и всесвітним питанням, як и „Современникъ", „Вѣстникъ Европы" и т. п. А тут конечно и злучиться те, що и злучиться завсігди з Украінцями ученими и літератами: близька и готова мова одтягне іх од праці над виробкою новоі, хоть би колись и ще близчоі до украінскоі народноі, и украінский журнал фатально стане $^2/_3$ российским а $^1/_3$ украінским и по матеріялу и по мові. Можно плакати на се, — та що-ж, коли „инъ законъ противувоюющъ во удѣхъ нашихъ."

[1]) Недавно хиба ми не читали примітку до слова райя: що так и Москалі звуть Украінців хахлами, — се-б то відносини Малорусів до Великоруссів рівняються до сербо-турецких? А то, що й на Украіні Великоруссів звуть кацапами, то й нічого! Те й діло, коли зайде річ про самостійність мови и літератури украінскоі, читаємо фрази: „Москалі кричать" и т. п. А хиба Даль и сам Лавровскій, хиба Чернышевскій, Добролюбовъ, Пыпинъ, А. Григорьевъ и не Москалі?

мови, про диллетанство, безсистемность, одривочность літературних праць, про нікчемність іх — бо ім не ма публики: на се одказувано: так починались усі літератури, а и сама российска у XVIII-ому в.

Правда, так починались, коли не усі, то багато національних рухів, багато літератур. Але чи усі дійшли справді до того, щоб стати своім народам у пригоді, чи усі задержали хоть свої народности од смерти? Правда, так починалась российска література у XVIII-ому в. Але раз то був XVIII-ий в., а тепер XIX-ий, а у-друге там література почалась яко потреба держави и йшла дальше у низ, розширяючи свою сферу, — та й то стала живою и кріпкою, коли торкнулась зовсім до хлопского низу, держучись руками за европейский демократизм. А де наш двір, наша держава, навіть наша українска аристократия и буржуазия? Хто ждати ме у нас 100 літ, поки ми діждемось Пушкинів и Тургеневих од наших Тредьяковских? Ми заявляємо права наші именем народу, хлопства; ми жадаемо освіти на ёго мові для того, що він не розуміє мови российскоі, що вона для ёго мертва. Так и не будем же починати нашоі літератури з виробки новоі мертвоі мови, а приложім наші сили прямо до хлопскоі літератури на живій хлопскій мові.[1]) Коли історія зоставила пашу народність тілько в хлопстві, а ми звемо себе народовцями, так и приймемо чесно те имя, которим думали вразити нас вороги: признаймо себе чесними **хлопоманами**. Будем працювати поперед усёго, як українскі хлопомани. А така праця не тілько не вимогає розриву, але веде к союзу з великорускою хлопоманією и з европейско-русскою демократією, которих орґанами служать великорусска и российска література. Праця для самого хлопства, праця учена над елементами українского духу в мові и історіі, — ся праця, з которої ми тілько и можемо набрати арґументів у піддержку и для пропаґанди нашого напрямку, займе нас по меньшій мірі на 15—20 літ. За остатні двацять-трицять літ всероссийска культура дуже набра-

[1]) Недавно заявлена у Правді идея п. Сакуна про те, що треба виберати з диялектів українских форми (лоґічно також и слова) найодрубнійші од великорусских, є свого рода проґрес перед доктриною, по котрій для новоі українскоі літератури брано слова, форми и т. п. польскі, славянскі, а й латинскі, аби тільки виробилась ориґінальна мова. Але й пан Сакун ставить на первому пляні ориґінальність мови, а не ії зрозумілість, т. є. пряму вигоду — народови. Можна и з живих діялектів вибрати такі форми и слова, що в суммі вийде мова мертва и непонятна; се не буде мова — більшість мови більшости народу, — а коаліция меншостей. И п. Сакун націоналізм a tout prix ставить вище нужд и пригоди народу.

лась великоруского елементу; за двацять літ, коли ми будемо вести розумно и систематично свою працю над українским елементом, вона може прихилитись и до нашого. Та за двацять-трицять літ, хто знає, де ще стане центр культури у Россиі? що станеться з теперішнёю Россиєю и Славянщиною? — Будем же працювати для свого хлопа, у братерстві з другими, хто для своіх працює, — а там далі підемо, куди нас поведуть воля и интереси нашого — коли б ми мали сю честь сказати: нашою працею просвіченого и вольного хлопа!

Украінець.

IV.

Виясвивши, що таке на фактах є література российска, великоруска и українска у России, чим вони різняться одна од другої, и у чому звязуються, я могу гадати, що звалив з своїх плеч саму важку гору. Тепер зостається сказати про відносини до них Галиччини, при чому могу тепер говорити коротко, позаяк факти своєї історії читателі галицькі, звісно, знають лучше мене.

Ми бачили, що на відносини літератури российскої и українскої не можна дивитись, виходючи тілько од фактів чисто етноґрафічних и диялектичних, бо літературу робить уся совокупність життя историчного. Од сієї причини виходить, що література українска є тілько різновидностю культури российскої. Од сёго ж виходить, що літерагура галицька зовсім не таке одно з українскою, як думають одні, и ще меньше одно з российскою и великорускою, як бажають другі. Українці — граждане России, Галичане — Австриї, а у ній Галиччини, а се не одні тільки ґеоґрафічні имена, а социяльно-культурні типи, доволі один од другого одмінні: российский українофіл навіть близчий по усёму моральному складу до освіченого великорусса, ніж до галицкого народовця; про галицких святоюрців вже й казати нічого.

В ті часи, як святоюрскі патріоти галицко-рускі у перший раз виступили скілько небудь зъорґанізованими у літературі и політиці и признали себе частю українского народу у 15 мілліонів, вони не були українцями; так и після того, як вони объявили себе частю 60 м. русского народу, вони не стали россиянами. Як п. Дідицкий не походив на Шевченка и Костомарова, так не походить він и на Пушкина або на Тургенева и Герцена. Уніятство, за которе галичане держаться й доси, як за одміну їх національности, переважно — а колись виключно — церковня освіта, вихованнє по семинаріях и на теолоґічному факультеті, сила польских, а потім німецьких идей, найбільш бюрократичноавстрийского складу, одірваность од народу мабуть чи не тричи, вихованнє без усякої рускої мови, а особливо без своєї народної (бо церковщина, польщина, латинь и німеччина дальш од галицько-народної мови ніж российска од українскої) — ось де обставини, серед которих зросла галицька интеллiґенция старшого покоління,

серед которих піднялась вона — и то не стільки сама по собі, скілько підгонювана другими (німецкою бюрократиєю), яко національна партия, коли зачалась галицко-руска література. А сі обставини діло не послідиёі важности, у тім числі и те, що галицька література не держиться своіми силами: колись вона держалась силами святоюрского кліру, підпираного бюрократиєю, — тепер припадають ій окрухи од славянского благотворительного комітета; часами не обходилось и не обходиться и без польских або зависящих од Поляків грошей (Русь? — ред.). Важне діло и те, що галицька література висунулась, або була висунута, яко ознака національно-політичноі борби, — а як ся борба упять таки ведеться не стілько власними силами, скільки зависить од побічних політичних комбінаций, то од сёго тим більш література галицка прийняла не стільки культурно-социяльний, як российска, великоруска и украінска, скільки національно-політичний, або, сказати б, публицистичний характер, — од чого и виходить та перемінчивость усякого роду, навіть и наукових поглядів, коли переміняються політичні обставини з боку Галиччини и без еі волі, міняеться вітер політичний.

Сі усі обставини, при которих почалась и живе й доси література и політика галицка старшого, або святоюрского, або рутенского табору, не могли не одріжнити еі од российскоі в усіх трёх видах послідиёі. Коли хто любить шукати аналоґіі, той, пожалуй, знайде у Россиі аналоґію святоюрско-рутенскому націоналізму хиба у славянофільстві часів Шишкова, т. є. первоі четверти нашого віку. Тільки до „старого слогу“ и клерикально-національних идей благочестивого адмірала треба додати ті одміни, які накладаються сусідством з єзуітами и ультрамонтанами, та послідки конституцийноі формалістики, — бо трудно що либонь инше винести з конституціі, не самим краєм виробленоі и дающоі зразу людям сёго краю и народности підначальний стан, який дає австрийска конституция Русинам. Одних и то полувимовлених демонстраций за єдность з Россиєю після 1867 р. не було доволі святоюрцям, рутенцям, щоб стати Россиянами, тим більш, що вони водяться, и з ними хотять водитись у Россиі хиба ті, що самі близче стоять до Шишкова, чим навіть до самих Аксакових. Од сёго усякі фрази навіть про літературну єдность з Россиєю, як були, так и зостались фразами. Правда, мова, и то одного „Слова“, у остатні роки більш стала походити на российску, але тільки лексиконом своім, а не усім своім складом, — бо усе таки вона осталась такою же неконсеквентною, неорґанічною мішаниною. Не знаю, як видаються в святоюрских кругах ті книги и журнали,

которі переважно чита' Россия, — коли тільки вони доходять до Галиччини (бо славянский комитет не особливо дотепен вибирати книжки для одсилки братам закордонним). Але Россиянина тільки за кару можна б було заставити читати „Слово."

Як вже казав я у першій статті, галицькі народовці, іх тенденции и література близче до российских. Тому причина те, що вони усе таки більш стали мати діло з украінскою літературою, котора, як було говорено, живе одним духом з российскою; а ще більше причина сёго у тому, що народовці, як молодші, маючі більш світске, більш новоевропейске вихованнє, близші до Украінців и Россиян університетских у загалі, од чого, може, виходить и те, що народовці й до украінскоі літератури стали прихильнійше, ніж старі рутенці. Але ся близость галицких народовців до Украінців и до Россиян виходить не стільки з іх народнёго спорідненння, скілько з того, що и ті другі більш або менш ново-европейці. Одначе се спорідненнє не виключа' и великих ріжниць, так що братерство Галичан з Россиянами, навіть и з Украінцями, на довго зостанеться шитим білими нитками. Скілько раз було, що те літературне діло, которе подобаеться у Галичині, не подобаеться нікому на Украіні и на виворот? Естетичні погляди, теми поетичні и наукові, которі вибирають для своіх праць Галичане и Украінці, далеко не рівні між собою. Окрім ріжниці краевих интересів и обставин тут багато діє й те, що Галичане учаться у школі німецькій, живуть під переважним натиском культури німецькоі, та ще й австро-німецькоі. Про сі тонкі одміни трудно говорити, а особливо перед тим, хто сам не мав злучаю рівняти одних з другими, та ще й по тому, що кожний чоловік у дрібних культурних ознаках життя дуже прихильний до субъективізму. Однако, коли про се вже зайшла річ, то не можемо кинути еі, щоб хоть не вияснити, що ми хочемо сказати.

Так Россиянам и по части Украінцям кидаеться в очи хоть би у літературі галицькій прихильність до тем археолоґічних, и в загалі далеких од життя сучасного або вже прямо утилітарних, у політичних заявлінням монархізм, хоч и серед конституцийноі держави, добра доля клерикалізму, приклонність перед високими чинами, в тім числі и церковними, перед орденами и декорациями, любов до церемоній, зборів, про которі тільки й можна сказати, що одбулось гарно, ganz gemüthlich и т. д.

Я задержавсь на сёму усёму, щоб показати, що не тільки ті з Галичан, що говорять про едность з Россиею, але й ті, которі справді більш близькі до Россиян, и ті так багато мають

окреміших интересів, так одміняються психолоґічно, що, як я казав у першій статті, хоть би й хотіли иначе, а не можуть не виробляти окрімної літератури и од Россиі и од самоі Украіни. Хиба — захотять зовсім нічого не писати, нічого не робити (що, як довідуюсь, де хто з святоюрців з розпуки, що до Россиі не пристануть, а до свого народнёго теж не можуть або не хочуть, и радять робити), але се буде теж дуже ориґінальна одміна и од Россиі и од Украіни.[1])

Перша одміна Галиччини од Россиі и Украіни — та, що у Галичині на першому пляні стоіть и не може зійти з него питаннє національне, которе навіть не може зовсім розірватись и з реліґійним. А се дає переважно національний характер літературі галицкій, которого не може мати российска, од того, що не така еі міссия и у Россиі, и од того, що ні великорускій народній, ні российскій політичній національности ніхто не грозить, — ні навіть и украінска, бо реакция національна российщині на Украіні зовсім не сильна и що дня слабіє, а Поляки, яко національность, не тілько роздавлені в малорусних краях, але и загрожувані у самім царстві Польскім, так що Украінцям замість того, щоб наступати на Поляків, як на національность, скорійш треба, як одному з переважних центробіжних елементів у Россиі, подавати голос за іх неодмінні права у Царстві, що не виключає борби социяльноі з польским панством у западнім краю. Питань реліґійних для Россиян усяких мастей не ма вже, окрім хиба борби против звязку церкви з державою, борби за віротерпимость. У Украінців реліґіозних одмін од великорусів не ма', католицизм же сам тільки що держиться в украінских землях. Політичні задачі, способи, якими йде социяльний поступ у Галичан и у Россиі, різні. Школи построєні не однаково. У національних, у політичних, социяльних, літературних интересах Галичане розійшлись з Поляками так, що назад вже вернутися ім не можна. На всі сі интереси вони мають своі окрімні права и институциі, которі занедбати ім не можна, и не честь. Се не те, що на Украіні, де социяльно-політичні интереси одні з российскими, де історія не виробила переважно, або виключно украінских институций и не одрізнила зовсім и украін-

---

[1]) Щось подібне недавно висказав один галицкий корреспондент „Голоса“ (нр. 167, з р. 1873), боронячи стару галицьку партию од укору Вѣстника Европы: чому вона не дба' о народню освіту. Тому, каже, що усі школи оддані у руки Поляків (?) — та по лоґіці проводирів галицких нехай лучше народ буде у невіжестві, ніж деморализуєтьcя національно и морально (?) — Спитаємо: чи є лучша основа для деморалізациі, як невіжество?

ских національно-культурних интересів, бо хоть вони й не зливаються з великорускими и не покриваються зовсім российскими, а усе таки и передові патріоти українскі не виділились не тільки по побічній але й по своій волі з российскоі політики, літератури и науки.

По сёму усёму нерозумно поступав би той Галичанин, котрий з поводу єдности з Россиєю одрікся б од праці краєвоі для своєі народности и народу, для краєвоі літератури, науки, політики, у тих формах, на тій мові, яка виходить з краєвих обставин. Як би яка небудь партия або кружок и подумали у Галиччині одректись од такоі краєвоі праці, то усе рівно природа висунула б другі кружки, другі партиі, которі б робили сю природню працю. Святоюрці й самі тепер бачуть плоди своєі моральноі або більш демонстративноі еміґрациі у Россию після 1867 р., хоть вони тепер своєю службою перед централістами німецько-жидівскими доказують, що у них так-же мало такту в покаянні, скільки мало було ёго „во грѣсѣхъ.“ Еміґрация ж фактична з Галиччини у Россию пошкодила двічи галицьким интерессам: вона ослабила сили интелліґенциі галицко-рускоі и підорвала симпатию российскоі громади до Галиччини саме тогді, як святоюрска партия знайшла потрібним опертись на поміч Россиі. Од того усякий приятель рускоі народности у Галиччині, хоть будь він панруссист у идеалах, мусить казати спаси-Біг таким людям, як товариство „Просвіта,“ що вели вперед діло літератури и педаґоґіі рускоі в Галиччині на власних краєвих основах и зберегли край од конечноі деморалізациі, а руску идею національну од гибели. Тепер мусить бути усякому не-сліпому ясно, що діло, которе проводиться „Просвітою“ и ій аналоґічними институциями у Галиччині, зупенити не можна, и не треба, а враз з тим вкріпляться и культурно-національні одміни Галичини од Россиі, — бо в результаті вийдуть не тільки одмінна література для шкіл елементарних, але й для ґімназий. До сёго прибавити треба ориґінальну літературу публицистичну, наукову, виклад в університеті на язику одмінному од российского. У Галиччині може виробитись тип образованих Русинів одмінний од российских, — так що тут зовсім натурально явитись таким романам, як Тургенева, Гончарова и т. п., тілько не тією мовою писаним. Словом, по скільку Галиччина не Россия, по стільку у Галиччині виробляється и виробиться одмінна од российскоі школа, література и культура у загалі, — и, звісно, коли иона змусить бути живою по духу и формі, вона мусить стати близько до народу галицького; коли ж ні, то стане церковною,

святоюрскою, а усе ж таки не российскою. По усёму видно, що література и культура галицка вийде середня між народнёю и святоюрскою. И у такому виді вона не останеться без ваги и для России и для України, хоть проґрес культурноі літератури у Галиччині ще більше одрізнить іі де з яких боків од України, — бо усе таки ново-ростуча галицька література и культура не може обійтись без польско-німецких одмін, которі, будучи не похожі на народно-рускі, коли ім не противупоставлять тих реаґентів, про которі скажемо низче, ще більше натиснуть и у народню мову и у народній характер чужоі неорґанічноі мішанини, ще більш обезличать ориґінальність народню, ще вбільшать моральну пассивность народу, під поверхностною покришкою націоналізму.[2]) Коли прибавити до сёго малочисленность Галичан и те, що політично-социяльні обставини життя Галиччини засудили руский народ там на второстепенну ролю, а елементи чужі, польский, німецько-жидівский узброіла новійшими удоконаленими оруддями експлоатациі народу: то трудно надіятись, щоб сама по собі галицко-руска культура и література дійшла до потрібноі широти идей, багацтва и самоі народности[3]). — От тут то и може и мусить стати Галиччині у пригоді Украіна, на котору тепер плюють рутенці-общерусси, забуваючи, скільки вони пили з сёго колодязя од самих

---

[2]) Ми боімось, що хто небудь з противників „Просвіти" підхопить наші слова и скаже: „От бачте, які послідки праці вашоі вказує сам ваш приятель." На се скажемо, що такі ж самі послідки ще гірші були б, як би зовсім ніяке руске товариство не взялось за руску освіту у Галичині, — а школи у ній зостались би у руках Німців и Поляків; *ще гірші послідки були б, якби школи и література виключно були у руках святоюрців, бо вони ще більша психологічно-язикова мішанина, ще більш носять у собі польского и німецкого, тілько из старійшого.* Ні культури, ні мови российскоі вони б не завели у Галиччині не тілько через те, що сёго б не дали ім Німці и Поляки, але через те, ще вони самі до того не здольні. Партия „Просвіти" усе ж заведе світску просвіту и школу, близчу до народного галицко-руского духу и мови, и вже по сим двом причинам близчу й до самого российского, як се не чудно здається. Окрім того ми говоримо про такі послідки, тілько поставивши на перед, що специяльно-галицка интеллиґенция не буде у взаєминах з украінскою и российскою, — чого, як побачить читатель, не може бути.

[3]) Характерний примір того, як життє галицке виробля' моральні одміни зовсім окрімні од российско-украінских, можна бачити на виданнях „Просвіти" для народнёго читання. „Зорі", окрім хиба по части VI кн., Життя и Пісні о св. Николаю, Юрію, Фармазони, которі визвали горячу хвалу од обох партий галицких, хоть и написані мовою досить близькою до украінскоі, одначе самому щирому украінофілови здаються то методом своім, то матерялом чимсь до того старосвітским, до того наівним и не похожим до того идеалу, який мають передові люде у России (и на Украіні) для народних книг, що самий щирий украінофіл скорійш дасть хлопцеви дальшу по мові

старинних часів й до М. Шашкевича и братів Головацких включно, и не розуміючи, скілько ще може дати живоі народнёі води родина Мономаха, Острожских, Хмельницкого и Шевченка, — а за нею и Россия, котороі знать не хотять галицкі народовці-украінофіли.

Навіть и святоюрці не можуть одректи, що перві идеі рускоі літератури, первий підпих національному одроженню у Галиччині дан був, у часи М. Шашкевича, з Украіни, не можуть одректи тіеі ваги, яку мало для Галиччини познакомлення з Шевченком. Не можуть вони одректи й того, що сама по собі история Галиччини од самого XIV-ого в. не мае примірів навіть и пориву до національноі особности, тогді як на Украіні, на Руси Киівскій не тілько бачимо такі прориви, але ще й основані на руху мас народу до слободи, — народу, сёго найміцнійшого носителя и одмін національних. Од сёго оживити археолоґізм своіх національних тенденций можуть Галичане навіть и святоюрского табору тілько покликом на Украіну. З другого боку, трудно споритись против того, що у літературі и у искуствах мае силу над більшостю тілько дуже близьке, у первому разі рідне. Так, скільки б не хтіли галицькі панруси покликатись на Иванів Московских, хоть на самого Петра В., — а усе таки традиции и приміри не тільки московского царства, але й новоі российскоі историі не можуть бути так живі для Галичини, як украінскі имена Сагайдачного, Могили, Хмельницкого, Палія и т. д. Коли обернемось до того у культурі, що мае найбільш силу над громадою, до поезиі и искуства, которі скрізь найбільш показуються ознакою національного духу и будять ёго в массах: то побачимо, що великоруска поезия, живопись, навіть сама музика для Галичан доволі далека матерялом и характером; российска теж само далеко матерялом, — характером же коли може бути интересна и навіть пригодна для збуження у Галиччині більш реального, новосвітского напрямку, то усе зостанеться абстрактною и од того на половину мертвою. Хай н. пр. хто возьме найлучші романи Тургенева Рудинъ, Дворянское гнѣздо, Накануне́, Отцы и Дѣти, и покаже у Галиччині типи, которі б одвічали тамошнім — а сі типи, як можно пересвідчитись, у России стільки ж

великоруску книжку про ґеографію, фізику и т. и., ніж сі гарненькі по мові, але дуже легенькі по нутренности своій книжки галицькі. Як несамостайно одиосяться у Галиччині до німецькоі а навіть польскоі культури, видно вже з того, як копіюють Галичане усякі культурні терміни у іх німецькій, польскій, або латинскій формі, наслуючи власну фонетику и граматику (телеґрам, деклямація, факт*а*, студі*я* наукові, урлёп и т. д. Такі поверхні знаки свідчать и о слабости внутреннёі самостайности.

великорускі, як и украінскі.... та не галицкі, бо Галичане не були у тій лабораторіі, котора іх виробила — у Россиі.[4]) Зовсім не ту силу може мати поезия, живопись, музика украінска, котора буде передавати у Галиччину тіж самі идеі, що й великоруска и российска, тільки у близьких, живих для Галиччини образах. Од того Галичане, коли хотять справді стати общеруссами, мусять сприяти украінству, а не ворогувати з ним. *Без украінства вони не стануть общеруссами, а тільки зостануться австро-рутенцями*, т. є. не здобувши широти идей общеруских, стратять, або лучше—не наживуть ніякоі орґанічности, ніякоі народнёі живости. Найлучшим доказом за вірность сёго, що ми кажемо, служить література „общерусскоі" партиі у Галиччині и іх політика після 1866 р. На своёму верху, у двох-трёх писателів, ся література лексиконом трохи, правда, приближилась до российскоі, але не усвоіла ні одніі з тих идей, которими поступа' громада российска, не проявила аж нічогісінько ні у науці, ні у поезиі, що б нагадувало хоть трохи науку и поезию российску, навіть сама мова галицко-рускоі літератури як була, так и зосталась неорґанічною мішаниною, до которої не приберещ ні словаря, ні граматики,—як була, так и зосталась рутенскою. Якого ще треба наглядний шого приміра на те, що у „Слова" не збудилось и після 1866 р. чуття реально-народнёго у літературі, як те, що воно печатало повісти Сахер-Масоха, которі заставляли як Великоруссів, так и Украінців здвигати плечами и сміятись над наівною редакциєю Revue des deux Mondes, що

[4]) На тому, як не зможуть приладитись до Тургенева святоюрскі прихильники российскоі літератури, можна бачити найлучшу піддержку наших слов. Чули у Львові, що се найбільше любленний у Россиі з живих беллетристів, — бачуть, що треба б познакомити з ним публику галицьку, коли вже раз пішла розмова про єдность літератури з Россиєю. А що з ёго вибрати, ніяк не знають, а виберуть, так як раз попадуть на слабійше и як раз поминуть найлучше, найхарактернійше и найлюбленнійше у Россиі. Так названих романів Тургенева святоюрці не можуть оцінити, раз через те, що типи народовоі громади у Россиі чужі Галиччині, а друге и не можуть буть симпатичними клерикалам, для которих не тілько Базаров (Отцы и Дѣти), до которого субъективну симпатию недавно (у мемоарах) заявив сам Тургенев, але й Рудин и навіть Лаврецкий (Дв. Гнѣздо) покажуться страшенними нігілістами. З другого боку не можуть святоюрці знайти смаку и в тих повістях Тургенева, у которих він малює простий народ (Записки Охотника, Муму, Постоялый Дворъ) — и котрі багато критиків у Россиі вважають навіть за найлучші твори Тургенева: се буде хлопство, ненавистне святоюрцям! От вони и вибирають хиба таке зовсім плохе діло, як Жидъ (у Бояні), — або хиба-хиба, як Первая Любовь, що тепер печата' „Слово", що хоть и лучше од Жида, але усе таки одна з слабійших повістей Тургенева, — бо не має ні одного широкого характера, ніякоі социяльноі идеі и навіть по самим психологічним фактам нічого місцевого, руского, того именно, чого ніколи не зрозуміти Рутенцям.

друковала у себе сі Recits de la Galicie et de la Petitte Russie? Але що для французкоі редакциі наівность незнання, то для галицкоі ознака нерозвитости до того крайнёі, що після сёго, як би хто написав новозеландску повість з галицкими именами, то львівский журнал и напечатав би. Що таке и у політиці значить послідній поворот до святоюрців німецких централістів, як не той-же самий поворот з общерусскости, з общеславянства до узкого и безплодного у корені австрорутенства? И коли не всі российскі журнали голосно и постоянно порицають сей поворот, то тільки через те, що не всі звертають увагу на Галиччину, та через те, що деякі жаліють виступити з прямими докорами недавним приятелям. Але явно пробували було, и то на час, боронити львівских централістів тілько „Московскіе Вѣдомости", — а потім и вони и „Голосъ" тільки звиняли політику сих централістів, яко політику розпучливоі реакциі Полякам. У загалі ж усі, як ліберальні, так и національні, и панславістичні дневники у Россиі стоять за систему федеральну у Австріі, за систему Гр. Гогенварта, котору недавно и „Моск. Вѣд." признали яко одну спасенну, одну природну для Австріі. Що таке сей союз львівских общеруссів з німецько-жидівскими централістами, як не союз з тією партиєю у Австріі и Германіі, котора є зліщий ворог и славянства и самоі Россиі, як народу у ній так и держави? Коли ж добавимо до сёго, що краєві у Галиччині елементи сієі партиі, жиди — самий явно-експлоататорский елемент, прямі вороги народу: то вийде, що рутенска політика не тілько не общерусска, не российска, та ще у добавок и противу-народня. Та инако бути не може, бо славяно-народній напрямок у культурі и політиці зовсім зливається з прямими интересами и Россиі и кожного з народів славянских. Галичане ж, як не можуть стати славистами, так не можуть бути й общеруссами, одірвавшись од украінства т. є. од народно-автономного напрямку.

Тогді, як ся одірваність, се ворогування львівских общеруссів против народно-украінского напрямку, з поводу непонятоі іми общерусскости, привели до так нерадістних послідків у літературі и у політиці: усе що є, що діється живого, народу пригодного у Галиччині з боку самоі святоюрскоі партиі, те усе діється по дорозі, проложеній у часи, як еще стара галицка партия не ворогувала з украінством, а старалась ним користуватись, и діється прямо по тим принципам, которі виставили украінофіли. Характерно, що недавно галицкий корреспондент „Голоса" (Н. 167), И. Л-нъ, который узявся полемізовати проти статтей М. Т-ова в Вѣстнику

Европы „Русскіе въ Галиціи,“ зовсім не понявши ні замірів, ні идеі статтей сих, признавав, що Поляки з того часу, як Галичане стали грати на своім театрі не тільки пєси писані, як він каже, на „мѣстномъ жаргонѣ,“ а и пєси українских писателів, — що з того часу Поляки почали гніватись на галицько-руский театр. На що ж апологіст святоюрских „проводирів“ инсинує публиці у Россиі на українофільство (troppo tardi, santo padre, troppo tardi!), коли виходить, що именно воно основало у Галиччині живий руский театр, страшний Полякам, бо він будить національну идею? Марно спекулює п. Л-нъ на те, що публика у Россиі не догадаеться, що пєси „мѣстнаго издѣлія на простонародномъ жаргонѣ“, которим Поляки готові були и кидати милостиню, як ім не страшним, именно и єсть пєси „проводирів“, а „мѣстный жаргонъ“ и єсть зовсім не простонародна — бо се б значило українска —, а именно мова сих проводирів. Коли українска література и мова виступали в Галиччині з конкурренциєю чому нибудь, то — окрім польскоі — именно сёму „мѣстному жаргону“ и ёго літературі: другоі бо літератури и другоі мови, у тім числі и российскоі, у Галиччині не було и не ма перед українскою. И „проводирі“ галицькі зовсім марно покликуються на российску літературу и общерусску мову, — бо єі и доси не ма у Галиччині; а „мѣстный жаргонъ“ и ёго література усёго менше може вважатись представителем российскоі літератури. Так и Поляки, коли можуть бачити чому небудь серьозну собі конкурренцию, то, звісно, у літературі, котора числить у себе Квітку, Шевченка, Костомарова, М. Вовчка, Куліша, Нечуя, — а зовсім не у літературі „мѣстнаго жаргона“. Були часи, що п. Дідицкий бачив епоху для Галичини у тому, що и у ній появився писатель, который вольно пішов на дорозі українскоі літератури що до матерялу и мови — Ю. Федькович, и характерне діло, що сей самий талантливий и самий живий з писателів галицких не повернув за своім видавцем, а зоставсь вірен народно-українскому напрямку, и узявсь за діло народнёі освіти и літератури для сельского люду, тогді як те діло занедбали, и од мови „хлопскоі“ одвернулись, „проводирі“. Теж характерно, що самий щирий приятель народу з усіх „проводирів“ староі галицькоі партиі, п. Наумович, иде тіеюж дорогою — не глядючи на усі ёго зверти —, и de facto являеться українофілом и народовцем. Чи не розумнійше ж було би свіжим людям з всерускоі партиі не боротись, не зводити клевет на українофільство, а користуватись ним, — що не тільки не пошкодить іх звязкам з российским жит-

тєм, а именно вкріпить іх. А рядом ніхто ім не перечить общатись з российскою ширшою літературою, коли вони те здоліють.

Народовцям у Галиччині нічого толкувати про потребу звязки з Украіною, коли вони часто самі себе звуть украінофілами, од якого титлу одрікаються хиба иногді ті „політики", що бояться, як або Поляки и Німці, або и власні рутенці назвуть іх сепаратистами (од Австріі) и революціонерами, або панславістами або схизматиками у роді украінофілів. Одначе треба б забажати, щоб и народовці звернули увагу на Украіні и у літературі украінскій на той бік єі, который є дужчим и характернійшим, т. є. не на историчний націоналізм, а на порив до волі моральноі и социяльноі. Перше діло, которе у Галиччині без усяких удержок, які у Галиччині ставить вольному слову censura morum и хвилевих політичних відносин ще більш, ніж иногді поліцейска цензура, передає систематично основні идеі украінского руху, — є діло п. Партицкого про Шевченка, на біду зупенившеся на первому випуску. И п. Партицкий не розлича' степени важности націоналізму и демократизму у характернійшого писателя Украіни, — але у його хоть послідніший бік Шевченка не тільки не затемняється, але досить ясно обрисовується. Чим лоґічнійше нова украінска література ступить на чисто хлопску и вольнодумну дорогу, тим більшу силу вона буде мати у Галиччині, яко одна з остеріг не тілько од крайностей націоналізму, але и од того, щоб у малій землі, серед народности, затягнутоі у національні питання, якими переважно займаються австрийскі народи, уся робота патріотична не звернулась зовсім більш на поверхно-національну, ніж на реально-народню. Окрім того украінска література, живописуючи переважно чисто-народній побит, говорючи переважно з сельским людом, буде для Галиччини скарбницею чисто народнёі мови. Украінска література вже и доси грала таку ролю у Галиччині, принісши у 1860—63 р. живу народню мову, збудивши живійші, світскі, більш народні питання, ніж ті, національно-клерикальні, которими тілько з реакціі Полякам и католицизму займались переважно проводирі староі партиі після 1848 р. Тим самим украінска література, хоть сама трохи хора недугом, незбіжно слідуючим за націоналізмом, усе таки для Галиччини була тим, чим бувають літератури, у которих поверхні питання націоналізму мають безмірно меншу ціну, ніж интереси реальні: виучення побиту громадского и думки, як би його встроіти по идеям науковим, общечоловічим, якими літературами бувають тільки літератури народів великих и которих національности ніхто не грозить. Украіна, збужаючи у

Галиччині разом з національними, а особливо національно-клерикальними, чисто літературні и социяльні питання, діяла тут, як частина такого великого політично-народнёго тіла — Россиі.

Сказавши се, ми вже намітили увесь ряд идей, который треба нам виложити, щоб вказати на важність и прямих відносин Галиччини и єі літератури до Россиі и российскоі літератури, и навіть и до великорускоі, и до искуства российского и великоруского, особливо до музики. Скажу упять, що одректись од своєі літератури для российскоі Галичане не в силах, и сёго ім не посовітує ні один навіть и всеруский патріот, коли він хоть трошки серьозно вдумається в діло, а особливо вдивиться в ёго на місци. Але галицька література може стати дуже виключною, дуже узкою по интересам, дуже провінціональною, коли буде годуватись тільки з власних жерел. Украіна одна пособити не може, — бо, як би там не було дальш, а на тепер, а значить и на довго, Украіна сама бере широкі идеі и интереси российскоі літератури, у ній бачить образці сёговічні — наукові, педаґоґічні и поетичні. Галиччина, правда, має під боком велику літературу німецьку, з которою звязки трудно, щоб порвались у всіх австрийских народів, — и я наперед бачу, що сю то літературу мені и вкажуть галицькі автономісти. И як, звісно, що тепер література Німців, як старійшого народу, багатша российскоі, то тут мені и трудно буде одстояти свій тез. Одначе попробую, хоч наперед знаю, що пробити ті австро-німецкі окуляри, которими дивляться на Россию усі Славяне австрийскі, навіть и ті, що тепер симпатиі ій виказують, трудно буде. Перше, против чого прийшлось би мені споритись, — се идея, буцім то усе культурне, що має Россия, є тільки проста копія западного, а особливо з німецкого. Я вже привів деякі факти, которі, не одрікаючи того, що наука и література у Россиі иде по за западом, показують, що багато у чому вона иде оригінально, а особливо не иде як холоп за яким небудь одним народом, особливо не за Німцями. Щоб доказати се, я мусів би росказати исторію наукової праці у Россиі над народнёю поезиєю, почавшуся ранійш (Чулков 1787, Цертелев 1819, Максимович 1827, 1834, Сахаров 1838), ніж у Німців (О. Вольф 1830, Ерлах 1834-37, Фірменіх 1843), а особливо у Французів и Итальянців, — вказати на те, що реальна школа у беллетристиці у Россиі запанувала хиба пізнійше однієі тільки Анґліі (Гоголь ранійше Ж. Занда, Ауерсбаха и т. д.), що народня новелля у Россиі (Гоголь, Квітка) появилася ранійше ніж у Франціі (Ж. Занд) и Германіі (Ауербах), що народня драма, як Островского, так само як и така народня поезия, як Шев-

ченка, не має собі аналоґіі у бюрґерскій середній Европі, що Бѣлинский и Добролюбов дали приміри ориґінальности у критиці естетичній и социяльній, которі заслугують більшоі уваги ширшого світа, що Герцен виявив талант публициста и аґітатора первоі величини, и окрім того розсипав по своім творам массу идей політичних и социяльних, которі можуть бути не в меншій пригоді для социолоґічно-науковоі праці, ніж идеі Конта, Прудона, Маркса и т. д. Та довго про се усе треба б говорити. Я вкажу тілько на те, що, живучи в звязках тілько з німецькою літсратурою, Галичане були б подавлені силою німецьких форм сієі культури, которі часом сховали б од них и більш широкі идеі загальні. Щоб зберегтись од такоі німецькоі узости, Галичанам прийшлось би обертатись до літератур францускоі, анґлійскоі, итальянскоі. Але до сёго здольні тілько дуже не багато людей. Российска ж література, черпаюча з усіх европейских — у послідні годи, та й завсігди маюча найбільшу прихильность до анґлійскоі —, могла б дати Галичанам на мові, котору вивчити майже ніякоі трудности ім не ма, могла б дати ріжні форми идей для порівнання з тими, которі дає німецька література. Мушу добавити, що усе таки славяискому уму близчі способи думати и форми идей российскі, ніж німецькі, Галичанам же вони ще близчі уже по тому, що у праці над культурою Россіі завсігди мали и мати муть не малу частину и Украінці. Знаємо наперед, що усёго сказаного нами мало, щоб поставити галицького читателя на наш погляд; але на сей раз годі. Ми скажемо тілько тому, хто не вірить нам: прийдіть и дивіться! Прийдіть и дивіться хоть ради Украіни, з которою хочете ж жити, як з своім близьким. А ся Украіна живе у Россіі не тілько ґеоґрафічно, але й морально. Погляньте ж на Киів, Одессу, Харків, — подивіться и на Петербург и Москву; прочитайте Гоголя, Тургенева, Герцена, Некрасова, Бѣлинского, Добролюбова, перегляньте журнали и ґазети, киньте хоть оком на переводну літературу, зупеніться над педаґоґічною, — а потім дома подивіться критично на галицькі розправи, драми, повісти, вірші, на іх сюжети, форми, идеі, порівняйте популярні книжки галицькі з книжками Ушинского, Водовозова и т. д.: то й побачите, що близче до Азиі, до Византиі и до середніх віків — Галиччина, чи Россия? Одною біднотою усієі сієі ріжниці не оправдиш, як не оправдиш и того, що більшість студентів галицьких иде у теолоґи, що всі мови, письма галицькі скаржаться на те, що „мало, або не ма людей“, що усі справи идуть черепашачою ходою и т. д. Тут мусять бути ширші причини: одсталість—через провинціоналізм, брак широких идей—

од націоналізму, брак оригінальности, віри у своі сили и енергіі — од нагніту чужоі, польскоі та німецькоі школи. Оттут то и може помогти конкурренция российскоі літератури, еі широких европейских идей, переданих оригінальним славяно-руским методом, украінским аналізом, з прибавкою великорускоі сміливости. Тепер, коли чотири желізниці йде з Галиччини у Россию и коли життє у Россиі начина' приливати до западноі границі, од такоі конкурренциі не втечеш. Лучше ж, вглядівшись розумно у нову идущу на нас силу, зрозуміти, чим можна покористуватись з нею, чим можна и на неі повліяти, ніж вихваляти іі, не користуючись з неі нічим добрим, та ще й іі саму псувати, як святоюрці, або, заплющивши очи, „противу рожна прати", як галицькі украінофіли!

Я старавсь доси обходити питання політичні и говорив тільки про літературні послідки взаємин Галиччини з Украіною и Россиєю. Але літературні и культурні взаємини не можуть зостатись и без політичних послідків. Та мало того: взаємини між Галиччиною и Украіною и Россиєю можуть привести до свого роду солідарности між ними и політичноі, котора так-же легко може між ними зробитись, так-же на корисать кожному з краів и усій Славянщині, як и розумна, у формах одвічающих потребам кожного, и літературна солідарність. — Я знаю, що, зачипляючи се питання, я становлюсь на дуже слизьку дорогу. Але що ж робити, коли сюжет и лоґіка обовязує торкнутись и до сёго боку нашого діла!

Попереду усёго однакож я одстороняюсь од усяких толків про такі, або другі переміни державних границь, не задля того, щоб я мав перед ними який небудь теоретичний страх, щоб вважав за щось sacrosanctum границі поставлені без волі народів: а просто для того, що усякі розмови такі дуже легковажні, коли йдуть од людей з такою узкою сферою діяльности, як ми и наші читателі. Положимо, що й на віки Збруч зостанеться границею між Галиччиною, Украіною и Россиєю, що, при деяких других обставинах, може бути зовсім и нешкодливим для обох краів. Але усе таки культурна солідарність (NB. солідарність, а не одностайність) Галиччини з Украіною и Россиєю може мати дуже не малі послідки політичні, особливо для Галиччини, которій вона дасть и більшу політичну силу у Австріі, и може вліяти на підняття социяльного стану народу галицько-руского. Тепер впять я жду того ж самого недовіру читателя з галицько-автономного табору, який піднимавсь, як я говорив про широту интересів российскоі літератури. Сей недовір упять таки виходить з того, що у Галиччині не знають Россиі и дивляться на неі крізь німецькі окуляри. А по

німецьким голосам у Россиі не ма нічого, окрім „брутального абсолютизму“, котрий викликав яко реакцию таку-ж „брутальну неґацию!“ Так Россия и зостається и будучність єі хитається між двома полюсами: кнут та нігілізм, — так як ёго розуміють німецькі бюрґери; и тілько одні Німці могли б направити сей колос на добру дорогу. Позаяк Німці завсігди кінчать сією послідньою идеєю, позаяк німецька печать завсігди зъявляється солідарною именно з самими реакцийними мірами у Россиі (як н. пр. против печати, против женского вчення в університетах), позаяк ще недавно у Відни виставили книгу Вюрстемберґера (Russlands volkswirthschaftliche Zustände), котора доказувала, що принцип еманципациі крестян у Россиі був попсован наділом крестянам землі, т. є. тим, що одступлено од принципу еманципациі у балтийских ґуберніях, де крестяне Латиші и Ести дістали од Німців птичу волю без землі та ще й з податками и з панскою поліциєю, и т. и.: то вже одно се, та ще й близьке знакомство з тим, як трактують Німці усякий ступень Славянина, щоб вибитись из під німецькоі опіки, з єі усюди одинаким непотизмом, мусіли б одкрити очи Галичанам на те, як багато правди у тому, що Німці росказують про Россию и єі громаду. Але брак фактів, брак книг, журналів и ґазет российских у Галиччині, орґанічна привичка вважати Німця авторитетом вдержує Галичан од критики німецких поглядів на Россию. А до того ще й видима ріжниця статутів конституцийноі Австріі и самодержавноі Россиі. Яку, скажуть мені, можна мати користь з Россиі народови, живущому у конституцийній Австріі?

Щоб порівняти, як слід, односну ціну австрийских статутів для Галиччини, ми мусіли б пуститись у порівняння дійсного стану суда, шкіл, податків, наділу крестян землею, громадского строю, земства и повітових рад, багацтва народнёго и т. и. Ми б раді узятись за таке порівняння, та на горе галицька література не дала навіть и статистики свого краю и народу. Однако, коли порівняємо Галиччину и Россию, хоть з самого слабого боку послідней, народнёі освіти, то побачимо, що у Галиччині ще менший процент грамотних, ніж у Россиі; додамо, що у повітових радах галицких народ сельский менш представлений, ніж у земстві у Россиі, особливо в Малороссиі, що у Галиччині не ма суда присяжних и т. д.) Про женску освіту, у которій Россия випережає навіть и багато земель з старою цивілізациєю (дивись н. пр. статтю проф. Rambaud у Revues des deux Mondes 1873, 15 Mars: L'education des filles en Russie et les gymnases des femmes, — и п. Dino Padelletti — Le donne alle università di Zurigo ed. Edimburgo

у Nuova Antologia, 1873, V), здается говорити нічого. А женска освіта и женска рівноправность — се одна з найдужчих підстав демократичного строю громади, так що и тут „хлопска“ Россия показала вже свою дорогу, куди вона прямує. Не дурно ж и аристократична реакция у Россиі так накинулась на студенток, не дурно и у западній Европі буржуазно-німецька и шляхетско-польска пресса ще лютійше кинулась на них, ніж российскі реакціонери. А головна одміна Австріі од Россиі — се та, що хоч би Австрія мала й багато більш усякого добра, ніж Россия, та Австріі доля далеко менш зависить од неі самоі, ніж Россиі, у которої хочби яка невигодна для неі катастрофа военна може одібрати тільки хиба Царство Польске по Вислу, та й то од сёго втратять більш Поляки, ніж Россия, бо в усіх других краях, не виключаючи и остзейского, $^{9}/_{10}$ народу явно стоіть за Россию проти $^{1}/_{10}$ части сепаратистичноі. Статути австрийскі часом добрі, але кожний з них (1860—61, 1867) дававсь після межинародноі катастрофи, — а у 1870 р. єдино розумна система для Австріі, система ґр. Гогенварта, упала не стілько через нутренню оппозицию, скілько через гніт з за границі, з Германіі, з которою так зблизилась найенерґічнійша и найосвіченійша часть австро-німецьких краів, що й уперед усякий поступ Австріі у ділі державно-правнім буде зависіти не стілько од Австріі самоі, скілько од Германіі. Та ще мало: нехай статути австрийскі гарні, нехай вони й виходять з власного нутреннёго процессу життя австрийского, — але вони не видумані Славянами, до Славян не прикладаються, часом видумані прямо проти Славян, и Славяне іми користуються тілько тогді, як де небудь попадеться у них пролазки, яких звісно у XIX. в. не може не давати усяка конституция. А найменш звязку з австрийскими статутами має галицко-руский народ, найменш користується він готовими статутами, найменш покористується и тими, які можуть змінити іх у близькому будущому. Хай и гарні статути у Австріі, та не од Галичан вони вийшли, не для Галичан зроблені, не Галичанами прикладаються до діла. Од того то й виходить, що у конституцийній Австріі рускі ґазети конфіскуються за саму мягку критику Школьноі Ради, що мітинґи рускі закриваються, що товариства рускі забороняються, або по меньшій мірі мусять леститись перед сильними міра сего, що у кінці кінців для Славян складаються у конституцийній Австріі, а особливо у Галиччині, такі перепони, которих часом не ма и у самих абсолютних державах, та ще у добавок більш деморалізуючі громаду, — и що хиба тільки и зостанеться одна міцна

звязка Славян, а особливо Галичан, з державою, що вони несуть свої гроші у державну кассу. А коли добавити, що у Галиччині самий енерґічний представитель австрийскоі идеі — Німці и жиди що-дня усе більш вихвачують землю з під ніг сельского народу: то й вийде, що Галичане у Галиччині стаються не тільки не хазяінами, але трохи не илотами.

Ось де реальна причина, од чого по усіх славянских племенах у Австріі, у тому числі и у Галичан є партия, що шукає помочи за границею, и коли вона обертається до Россиі, се зовсім натурально. Яка б не була Россия (а я, звісно, не стану малювати іі раєм), — але вона єсть и буде навірно: се усякий чує. Як не живе вона, а живе вона для себе, по собі. Що не має вона, а має вона се через власну працю, працю власноі интеллиґенциі. Усякий проґресс єі — вбільшує силу єі, орґанізує силу єі народа, а не других. Од того можна сердитись на те, що хто небудь не так проводить идею звязку з Россиєю (ми самі перві знаходимо, що Чехи, Галичане так проводять сю идею, що тільки шкодять собі и Россиі), — але не можна не признати натуральности сієі прихильности и надій на Россию у принципі.[5]) А до того, навіть політичний интерес Россиі сходиться з интересами борби славянских народів за своє життє, — а интерес державний сходиться з интересами демосу у великому краю од Дніпра и Пейпуса до Ельби и Адріатика, — демосу латиского, естонского, литовского, білорусского, малорусского, навіть польского, а далі й галицкого, и других західнославянских. Ось де й уся причина тієі „мудрости", тієі „дальновидности российскоі політики", котору, послухати німецких професорів и публицистів, буцім то Россия наслідувала од Византиі. Мудрость ся у тому тілько и є, що навіть и тогді, коли Россия почне працювати и для чужих интерессів, и проти своіх — як се було після того, як Россия пристала до консервативноі коаліциі у часи французскоі революциі аж до 1854 р. —, історія

---

[5]) Що тепер вже в Европі люде безсторонні дивляться на се діло, як и ми, об сёму можна пересвідчитись, прочитавши книгу п. Louis Leger'a Le Monde Slave (Paris, 1873 Didier), а особливо стр. 49—55. Та тепер вже и у Поляків (особливо у Варшаві) переміняються погляди, особливо у молодіжи, на Россию, — т. є. освічену громаду и літературу у Россиі. Ся переміна йде параллельно тому, як Варшава становиться центром правдиво ліберального напрямку у польскій прессі. Интересно, що Warszawski rocznik literacki (1873), один з орґанів сёго напрямку, назива' з поводу комедиі Краковянина Наржимского „Pozytywni", Галиччину гнилою, а Краків заплісвівним містом, до которого ніякі здорові идеі не прививаються. — Ще раз замічу, що галицко-польска громада и пресса не може не мати сили и у Русинів, між которими вона держить неправі идеі и о Россиі, єі громаді и культурі.

працюе за Россию: історія бо сама розорила Польщу, підточила Турцию, — Россиі тілько досталось підбирати те, що само падало. А мудрі профессори, що плачуться на хитрость Россиі, не бачать, що Поляки зробили з Москви Россию, притиснувши до неі Украіну, що Турки, анґлійскі купці, бонапартисти, грецкі попи, а тепер німецкі шовіністи и струсберґісти піддержують симпатию до Россиі у балканских Славян, що венґерска шляхта и німецка бюрократична и біржева сарана перші пропаґатори панславізму у Австріі, а польска шляхта панруссизму у Галиччині, — що ґр. Бисмарк зъявивсь иниціятором згоди Поляків з Россиею и вніс панславізм и симпатиі до Россиі у Познань, и т. д. и т. д.

И се усе робилось и робиться, коли и Славяне и Россия водились и водяться більш инстинктом, ніж системою, коли ні ті, ні другі, маючи у голові більш національно-державні идеі, думаючи про те, як би зновити корону св. Вацлава або розширити „землю государеву“ и т. п., ніж як уладити у ній всенародній добробит, — коли ні славянскі приятелі Россиі, ні приятелі Славян и державноі сили у Россиі не знали ясно, у чому найголовнійша сила Россиі, и своім шовінізмом, консерватизмом тілько одпихали од славянскоі идеі лучші сили у Европі и самій Россиі! Але вже після восточноі війни 1856 р., коли у часи реформ вийшли на перед демократичні напрямки з российского западництва и з славянофільства, коли почала висказуватись идея, котора стала пануючою идеею лучших голов у Россиі и стае вже потроху, на перекір домовим, польским и особливо остзейским оліґархічним ретроґрадам и консерваторам, провідною идеею нутренноі політики у Россиі, а именно, що сила Россиі найголовнійша у крестянстві, т. е. у народоправстві, — з того часу виявились и принципи новоі, більш народноі и у той же час и більш свідущоі політики и заграничноі, положені зерна и новому славянофільству у Россиі. Ся політика — союза Россиі з проґрессивними и навіть революціонними идеями, з массами народів однокровних и у загалі сусідніх, з народностями малими, доведеними военною и феодальною исторіею до стану хлопского. Перший ясно виложив теорію сіеі політики, зливающоі лучші идеі т. зв. западників або космополітів у Россиі з лучшими идеями слявянофільства, московского и украінского, Герцен, виложивший у цілому ряді статей про Европу, Россию, Славян, Польщу, славянофільство, ті идеі, которих зерна до того можна було знайти у творах Шевченка про шляхту, Поляків та у послании

до Шафарика.[6]) И як по видимому мало сходиться з сими идеями політика российского уряду и идеі петербурско-московских централістів після 1863 р., а усе таки не мало Герценовского и Шевченковского прийшло и в систему так званого „обрусенія“ и дало скільку небудь живу силу сій мішанині прусских идей на московско-византийскій запорі. Тепер вже видно усякій неотуманеній голові, що дальше йти России з такою мішаниною не можна, и ся система хоть проводиться ще, але більш по инерциі, або через вліяння німецко-остзейске, не без мовчаливоі підтержки самого феодального елементу у Польщі, которому лучше, щоб Россия тратила своі сили и популярність, ніж щоб народ и серьозні патріоти помирились з нею. Ті статті против сіеі системи поверхностного обрусенія в защиту правих интересів польскоі народности, в защиту усіх живих одмін невеликорусских елементів у России, які стали появлятись у журналах и ґазетах у России, як космополітично- або чисто-российского народнёго напрямку, (Вѣстникъ Европы), так славянофільско-народнёго (Бесѣда), и которих основні идеі то тогді, то иногді пробиваються и у орґанах самоі системи „обрусенія“ (Моск. Вѣдом., Голосъ), показують, що не довго вже жити сій неорґанічній и мішаній системі. Тепер, коли чого остается бажати од российскоі интеллиґенциі, так того, щоб петербурско-великоруські ліберали, не переставаючи бути по идеалам космополітами, поменьш були „великорусскими сепаратистами“ у интересах, т. є. звертали більшу увагу на питання про „окраины Россіи“ и тісно звязане з ним питання славянске; вони тогді убільшили б свою силу, и давали б свій напрямок рішенню національно-державних питань и помогли б швидче тому, щоб Россия ясно поставила собі ціллю у політиці нутренній и заграничній стати „*орґанізованим хлопством*“ з *незбіжною автономією краів и народностей*, бо хлопство не має интересу ні в централизациі, ні в винародовленню, и само носить у собі самі чисті зерна народности. Може стати питанням, коли и як завершиться сей процес, — але не може бути спору, що у России и серед

---

[6]) Вказуючи на Герценове славянофільство, я, звісно, не берусь ділити усіх деталів ёго идей „про старий світ и Россию“, — з которих багато було нанесено злобою дня реакциі 1849—59 рр. и ствержено геґеліянскими идеями про ступенну зміну народів в историі (Stufengang). У Герцена важні не сі одміни славянофільства и руссофільства, а основні идеі, примиряючі славяно-русский демократизм з старославянским автономізмом и западно-европейскою свободою розуму, — которої знати не хотіли Московскі славянофіли, як и польскі, которі у добавок не хотіли знати и демократиі.

космополітичного и серед національного табору вже дуже вкоренилась, багато людьми зрозумілась ся идея; — а позаяк Россия сама пан своєі долі, то не можно спорити проти того, що з кожним роком вона буде посуватись до сёго природного идеалу. А се дасть ій велику силу у славянстві, хоть би воно зосталось на довго розділеним між трёма політичними землями, як тепер.

Як би не далеко було до зреалізовання сёго идеалу (ми думаємо, що не дуже то далеко, але в усякому разі у таких ділах не можна лічити на місяці та й на роки, — важнійш усёго, щоб сознавались и висказувались проводні идеі): ми мусимо признатись, що боімось не стілько за те, щоб российска громада не зрозуміла єго, не здоліла появити нового народоправного и краєправного патріотизму российского и славянофільства, скілько за самих Славян западних, особливо Австрийских, которі можуть задержати и патріотизм и славянофільство у самій Россиі у старій єго формі. Судимо так з приміру Чехів, которі доси не раз називали ліберальну партию у Россиі німецькою, хоть самі виявили не раз самі німецькі погляди на Россию, думаючи про себе, а то и кажучи голосно, що Россия сама не способна до культури, и збираючись у Россиі грати роль культуртреґерів німецких. И вони справді узялись за неі, т. є. вбільшують бюрократично-ташкентский елемент на спосіб остзейских Німців. Чехи не хотять зрозуміти ту правдиво патріотичну партию у Россиі, котора ставить реальні интереси нутрешнёго поступу и добробиту народу висче демонстраций панславістичних и народного державно-военного величчя; Чехи водяться без розбору з ретроґрадними елементами у Россиі, которі иногді примішуються до славянофільства, але на ділі мало мають спільного з идеями лучших славянофілів, — чеські авторитети не одобряли украінского руху, а похваляли святоюрский непросвіщений централізм, так само як у себе Чехи ставлять идеі социяльно-культурного народнёго проґрессу низче идеі про корону св. Вацлава, водяться з ультрамонтанами и феодалами, централістично глядять на Словаків и т. д. Про другі, меньш розвиті народи серед австрийских Славян и іх національні партиі и говорити нічого.[7])

---

[7]) Ми вже раз казали, що справдешню российску літературу, справдешню российску просвіщену громаду, жерело усякого поступу, що вбільшує и силу державну Россиі, хоть и не кричить про те, робить та література и громада, котора вийшла з так званоі колись партиі западників. До сієі літератури належить и Пушкин и Лермонтов, критик сієі літератури Бѣлинскій оцінив первий и виясиив Гоголя, которого згубили

Однако ми маємо усе право надіятись, що такі незгодини, як та, яку терпить тепер ческа оппозиция, такі факти, як те, що Чехи побачили у Галиччині на своёму боку тілько охаяну ими украінску партию, що п. Паляцкому прийшлось полемізувати з публицистами ім же окриленого централізму российского, що у Россиі антипатия до ческоі імміґрациі у педаґоґи стала майже загальною и росте навіть и серед членів славянского благотворительного комітету, который сёго року рішив не давати субсидий імміґрантам славяским, що комічна историія з греко-русскою церквою у Празі (у которій один з кандидатів у ческі міністри тішивсь тим, що переробив св. Вероніку на св. Варвару) и з дзвонами, подарованими Московскою городскою думою, стала посміхом у Россиі ще раньше и більшэ, ніж у Австриі, — що те усе поведе ческих патріотів до більш лоґічного народоправного поступования, початок которого ми вже бачимо в більшій енерґіі, котору заявля' тепер перед старими Чехами молодо-ческа партия. Аналоґічні прояви ми бачимо и серед других Славян: Словінців, Галичан,—треба тілько сим молодим партиям стати поміж собою у солідарність, и привести своі погляди у лоґічний звязок з передовими социяльно-

---

псевдопатріоти, — з кружка западників вийшов Тургенев, Герцен и нова після-Гоголевска література, критик которої Добролюбов вияснив и самого народнёго з писателів великорусских, теж не раз попадавшогось у славянофільскі доктрини Островского. Западники вказували на ахиллесову пяту Россиі, рабство, тогді як, перед восточною войною и у часи еі, псевдопатріоти и украінофили кликали Российского орла на Драву, Мораву и т. и., — або перекладали у стихи (Язиков, кн. Вяземский и т. и.) и у прозу (Погодин) салдатску поговорку: шапками задидаем! — наша матушка Расѣя всему свѣту голова и т. и. — Чия вийшла правда, яка Россия стала дужча: дореформенна, чі посли-реформенна, думаємо нічого питати. Без спору, и між Славянофілами були люде, як К. Аксаков, П. Кирѣевскій, Хомяков, которі часами бачили ту ахиллесову пяту, и молодші славянофіли (Ив. Аксаков, Гильфердинг, Самарин и др.) чесно послужили нові Россиі у часи емансипациі крестян, — але ім ніколи не удалось одірватись конечно од обскурантноі, холопско-шовіністичноі партиі, котора колись заявляла себе реакціонними мірами Шишкова, Магницкого и др., самодовольними річами Погодина, котора заставила Гоголя одректись од своеі лучшоі слави и видати Переписку и т. д. Од того и тепер до славянско-благотворительних комітетів примазуеться багато реакціонерів, обскурантів, бюрократичних ворогів реформ у Россиі и самі бюрократичні виродки колишнёго западництва, як кружок Каткова, который колись так сміявсь над славянофільством и од которого хотів так одрізнитись чесний Ив. Аксаков. — Сі усі примазки до славянофільства у Россиі зовсім закривають ті добрі зерна, тих чесних и освічених людей, тих правдивих славянофілів, правдивих любителів народу у Россиі и у Славян, які є и тепер між членами славянских комітетів; сі примазки и безрозборна дружба западно-славянских патріотів з сими комітетами є причиною оппозиціі, яку ведуть правдиві представителі российскоі літератури и політики проти славянофільскоі пропаґанди у Россиі и за границею, — и не хотять оці-

культурними идеями нашого віку. Се буде новий правдиво-освітний и народний славізм, на зміну тому романтичному славізму, що вже одслужив свою службу, а часом и шкодив славянскому ділу, бо він увесь вкладавсь у слова, которі ще у минувшому століттю сказав лужицко-сербский філоліг Френцель: Si par virtuti Slavis fortuna fuisset, o r b i s a d o r a r e t S l a v i c a s c e p t r a t r e m e n s. А такий новий, народній, мирно-освітний славізм не може не здружитись з Россиєю новою, на других міцнійших началах, ніж ті, на которих хотів дружитись з старою Россиєю старий романтичний панславізм. Сей новий панславізм мусить вбільшити сили кожного славянского племени и підняти силу Славян перед світом, як перед тим, що не хоче випустити з заліз своєі експлоатаціі славянскі племена, так и того, що радий би бачити Славян самоправними, та боїться, що славянска сила послужить не волі и світлу, а темноті и неволі. Перед сим питанням, про се, як би подавленим тепер на власних землях Славянам и через те одставшим у культурі од других народів, піднятись, яко людям освіченим и вольним, при сочутних голосах передових партий у других народів,— перед сим основним ділом те питання, чи буде три, чи два, чи один

нити, яку силу може мати славянофільство, як и питанне про „окраіни“ Россиі для пропаґанди народоправних и краєправних идей у Россиі. Вина тут обосторонна, — але більш на боці западних Славян, ніж сих российских западників, которих неправо звуть Славяне западниками, а то и німцефілами, и которих правдивійше було б назвати справдешними ультраросийскими, або й великорусско-петербурскими сепаратистами. Правда, щоб се усе зрозуміти, треба добре знати исторію літератури и громади у Россиі за остатній вік, але кому ж би й знати се, як не приятелям Россиі у славянстві? Багато и тепер без великого труда можна зрозуміти про сі діла з Герценовоі книги Du developement des idées revolutionaires en Russie, з статей п. Пипина „Характеристики“ и пр., з розбору річей п. Погодина у Вѣстнику Европы за 1872 р. и т. д. Будемо надіятись, що украінці заповнять ту порожноту, яка ділить славянофільство од западництва, западно-славянских націоналістів од великорусско-петербурских проґрессистів: Київ самою природою поставлений не тільки свого роду вікном з Россиі у Европу, як и Петербург, але й свого роду серпем Россиі, як и Москва, — и се ёму признача' особливо важну міссию у Россиі и Славянщині, котору він и одправляв не раз, хоть більш инстинктивно, здається, ніж свідущо. А свідуща міссия ёго стане великою, коли Украінці почують себе Украінцями, зъорґанізують свою силу, — але пiймуть и те, що Київ не тільки центр Украіни, але один з центрів усієі Руси. — Еге, панове, Київ o b l i g e и централістів, але й сепаратистів, и у Россиі и за Россиєю. Хто раз ёго признав, той підорвав московский національний партикуляризм, петербурский державний централізм, той признав украінофільство, — але у тойже час заніс руку и на партикуляризм украінский, и, на скілько Галиччина не хоче відриватись од Украіни, то й на галицкий. — Ми маємо одначе кріпку надію, що „ч е с н и й“ Київ перемеле усі непорозуміння у добре европейско-славяно-руске борошно!

політичних союзів з Славян, є діло меньшоі ваги, и ми ёго не доторкуємся. Але що и у новій епосі славізму Россия з еі літературою буде мати не малу силу, — се можна проректи, поглядаючи на те, що и тепер у кожній землі славянскій є прихильники Россиі, що вона не мало зробила для влегшання чужого гніту над Славянами полуденними, що народ российский найчисленнійший, а интеллі́енция ёго вже и тепер замішуеться в усі великі питання, які займають громади передових европейских народів, що чужинці звертають тепер найбільшу увагу з усіх славянских племен и літератур на Россию и еі літературу, найбільш вчаться российскоі мови.

Украінцям у Россиі, а Галичанам у Австриі може предстоять велика будучність, — а Галичанам особлива користь стати посередниками між Россиєю и западним, особливо австрийским славянством, не втрачуючи у власній ори́інальности того, що є дійсно пригодного у ній для власного народу. Сказати, що Украінцям и Галичанам лучше занятись тілько ділом власного краю, розвивати власну ори́інальность, — буде більш фразою, ніж ділом: Украінці мають мало шансів виділитись з Россиі не тілько політично, але й культурно. Про політичний сепаратизм, як звісно, Украінофіли говорять тілько рідко у ліричних покликах, — а серьозно и у прозі вони завсігди одрікаються од усякоі тіни політичного сепаратизму. Отже літературний сепаратизм, при тому, що усі реальні обставини тягнуть к солідарности з сусіднім, одноименним, близькомовним народом, — се щось таке чудо невидане, которе для своеі зреалізациі требує такого язикового диллетантизму, которого ні один народ, ні одна жива громада на світі николи не проявляла. Скорійш би була можлива федерация політична при одній мові — як се бачимо у Америці —, або й повна самостайность політична при одній мові (як се бачимо у одрубности Зъедин. Амер. Держав од Ан́ліі, що може повторитись и Сибірю), ніж така унія при двох так близьких мовах, з которих одній ще треба зъор́анізуватись. Инше діло ніж сепаратизм національний, політичний й літературний, се рух до самоуправу земель Украінских (а не усіеі централізованоі Украіни) у соглассю з таким же рухом земель великорусских, рух до народоправства и до підняття з народа у культуру таких елементів, которі можуть іі вбагатити, не псуючи и не розриваючи того багацтва и сили, яка вже нажита у купі великоруссами и малоруссами. Инше діло стати, у Россиі, як автономний и демократичний елемент, як племя ́ео́рафіею, мовою, історіею, социяльними цілями близьке до Славян

западних, — стати посередником між Славянами всхідними и западними, між народами меньшими, не маючими власноі державн, и народом великим, зложпвшим національну державу.*) Украінці сини тих Руссів, що жили автономними краями и народоправними городами хоть у наівному, та усе таки федеральному союзі,—Украінці, прилучившись вольно до Москви, дали ій перевагу над Польщою и, значить, рішили питання всеевропейскоі важности, кому достанеться первенство на сході Европи, начепили Москві міссию боротьби з Турками, звязали іі з западом Славянщини и Европи, — украінский народ у остатні роки своім держанням у польскім повстанню вказав урядови российскому, що подавити сепаративні тенденциі на западних окраінах можна тільки політикою, помогающою піднятись корінним массам народів. Хай же тепер Украінці возьмуть на себе міссию служити опорою усёму автономному, усёму народному серед ріжних народів и країв у Россиі, іх адвокатом перед центротяжними силами у Россиі, яко самий більший з автономно-народніх елементів и у той-же самий час самий рідний центротяжному, великорусскому, беручий часть з Великоруссами у загальній роботі над культурою российскою*), сією найміцнійшою ниткою, звязующою окраіни з центром. Така праця дасть важність Украінцям серед великих и малих народів у Россиі, и дасть ім силу ще лучше працювати для власного краю и народу, ставлячи сю працю у широкі рямки не тільки российских, але й світових интересів.

Не одрікаючись од своеі ориґінальности, и еі виразу — мови, не розриваючи звязок виробленпх життем, але яко близькі спільники украіно-российского народоправного и краеправного славянофільства являться в Австріі Галичане. И тогді голос іх буде мати не таку ціну у очах других, як тепер. Самі по собі, при самій щирій праці для краевих интересів, над краевою літературою з народніх елементів, для народноі освіти и добробиту, праці, котора, правда, тілько може бути міцною основою и для більш широкоі міссиі, — самі по собі Галичане не можуть увійти далеко: вони для того дуже малочисленні, та ще у добавок дуже пригнічені Поляками, Німцями, жидами. Я не стану, звісно, говорити проти чесноі праці, яку веде хоть би товариство „Просвіта“, п. Наумович, проти таких чесних замірів, які висказують люде, як п. Качала у своій політичній проґрамі, проти початків, як товариство „Побратим“ и т. д. Без праці над народнёю літературою, орґанізациею народу у товариства, галицько-рускому народу зовсім прийдеться загинути. Але трудно ж не бачити, що Русини обділені усіми статутами

австро-галицкими, вигнані з повітових и городских рад, засуджені на меньшість в соймі, загублені серед чужих людей и чужих интересів у райхсраті, забувані або зневажані и централістами и федералістами и Німцями и Славянами, не пускані (або ледве терпимі) у школи, випихані з посідання землі, — самі далеко не підуть. Поки потроху, збираючи мале збіжжя або випрохуючи собі крихти з доходів од податків власного ж народу, будуть працювати патріоти галицкі над літературою, котора одна ще не однята у них, чужі елементи усе будуть розростатись, и народови галицкому прийдеться або у конець стати наймитом на своій землі, або звернути надію на кроваву революцию. Щоб допомогти собі и скорійш вдержати той процес, котрий випиха' Галичан з власного краю, треба галицким патріотам вбільшати свою силу, взяти такий голос, щоб ёго не могли не важити тепер маючі власть у Галиччині Поляки, Німці и Жиди. Одні поклики на „правду" не поможуть: — експлоататори стида не мають! Поклики на народ не мають теж сили, поки народ не зъорґанізований и не розвитий, — а експлоататори именно не дають патріотам орґанізувати и розвивати народ: теперішні конституциі так же дають багато способів задержувати роботу народолюбців, як и самодержавні монархіі, та ще у добавок неутралізують усі добрі заміри, могущі бути у династиі, переносячи усю державну силу у руки парламенту, т. є. більшости сильних елементів, елементів експлоататорских.[8]) Поклик на Україну и поміч Украіни багато не поможе Галиччині, поки на Украіні вона буде мати за себе тільки кружки диллетантів, любителів украінскоі або й псевдоукраінскоі прози и поезиі, або кілька хоть би и чесних фантастів. Ми бачимо, що тепер Поляки раді сказати кілька демонстративних фраз за Україну, але тілько щоб покричати проти „Москви." А на ділі сі фрази не

---

[8]) Навіть самі Поляки иногді признаютьcя, що народ галицький не бачить старання про себе од урядових елементів. Так недавно Dziennik Poznański, з поводу неспокоів коло Тарнова, наговорив попереду звичайних фраз про московских аґентів, а потім сам мусів признатись, що у при-Тарновскім краі завівсь дійсний голод, не глядючи на батагий врожай, и що dla ludu, Bogiem a prawdą mówiąc, rzeczywiście nic się nie robi. — З другого боку та скорість, з якою галицькі партиі звертають надіі на ріжні побічні елементи, як Москва, Відень, польскі маґнати, вказує не тільки на одну малу розвитість чуття самостайности у галицькій громаді, — але й на те, що усім у Галиччині ясно, що одних власних сил не стане, щоб оборонити руский народ и народність у сім краі. Усі згодяться на те, що треба шукати помічника. Біда тілько у тому, що більша часть спільників, до которих прихиляютьcя Галичане, така, що дума' тілько покористуватись ними, а ім користи не приносить, бо не має у своіх принципах нічого прихильного до народу галицкого.

ведуть ні до чого. Правда, що не багато виграє галицкий народ и од того, що кілька клерикалів и літераторів то кричать у меморандумах або у Neue Freie Presse про свою лояльність и вірність чужій конституциі у Відни, то напишуть у „Голосъ“, що Галиччина плаче за Россиєю, як дитина, одірвана од матери. Тепер у Галиччині одні покладають надію на централістів, другі на федералістів. По всему видно, що німецкі централісти не дадуть Галичанам нічого, а жидівскі и польскі постараються одібрати и те, що єсть. Уже од сёго одного, та ще й од того, що славяно-федеральна партия хоть у принципі признає право усім народам жити по своёму, не можна не признати, що Галичанам достойнійше йти з федералістами, ніж з централістами. Але трудно надіятись, щоб Галичане, як народність, покористувались и од польских федералістів чим небудь більшим, ніж одна-дві школи, тисячка-друга ґульденів на книги: за два-три голоси у соймі, за демонстрацию, якою єсть союз Галичан з польскими федералістами, більшоі плати, широких прав — не дають. Що ж до народу галицкого, то ёму мало буде користи, як з буржуазно-жидівского централізму, так и з маґнатского федералізму.[9]) Для помочи народу треба, окрім прямоі домовоі праці для народу (се наше ceterum censeo) ще союзу з народними ж напрямками, — а таким може бути и є уже по части российско-украінска демократия. З нею то у союзі мусить виступити галицке народовство, — и тогді за кілька часу воно буде говорити именем мілліонів орґанізованого и проводженого европейско-российскою интелліґенциєю хлопства. Час сей ще не

---

[9]) Ми не сміємо вказувати нікому політики у деталях, и звісно, вважаємо принципи рускоі федерально-славянскоі політики, як іх виложили п. Качала и Загірний, більш достойними Славянина и чоловіка, ніж ті, которих держаться святоюрскі централісти — у загалі и у ділі виборноі реформи по части. Але ми боімось, що п. Качала и ёму подібні більш гарячаться для других, ніж для себе, и думаємо, що народній партиі у Галиччині було б лучше, виявивши своі принципи теоретично, на практиці усунутись поки од усякоі аґітациі політичноі, поки ся партия не вкрішить своі сили працею над народом через товариства и поки не зъорґанізуються коло неі напрямки и партиі, которі будуть зовсім рідні по идеям тому напрямкови, который отверто вискаже галицка народня партия. Инакше, вона усе буде більш для других працювати, ніж для свого народу, як и святоюрска партия. Мені здається, що Русинам обох партий було б достойнійше, замість того, щоб тільки працювати для чужих интерессів и споритись між собою з за чужих форм федералізму и централізму, достойнійше б було, усунутись од усякоі иницятиви по таким загальним питанням, а поєднавшись и виставивши проґрамму своіх потріб, налягти на виборну аґітацию, добути собі як найбільше депутатів, которі б чи у соймі чи у райхсраті (куди, як видно тепер, прийдуть и федералісти), потребували б своєму народу ёго природних прав.

наступив, але наступа', — и треба готовитись до нёго, треба спізнати, де можуть бути вірні, природні союзники галицкому народови.

Ми думаємо, що, коли б галицкі народовці и тепер виступили, яко самостійний, але тісно звязаний з другими член российско-українскої демократиї, то й тепер би тілько вбільшили свою силу. Нічого боятись криків на „нелойяльність“: тепер вже не ті часи, щоб хто був наівно лойяльним. Та усе одно ті, кому се треба, давно вже прокричали про нелойяльність Русинів. Тому виною не одні тілько святоюрскі симпатиї до „Москви“. Чи давно и українофільство вважалось в Австриї „нелойяльною ґравітациєю до московскої, або до революцийної України?“ Хиба й Поляки й Німці и самі Рутенці не закидали сієї вини народовцям? Хиба ще недавно Neue Freie Presse не писала, що, коли „altruthenische Führer“ розірвали усі звязки з московскими панславістами, то — народовці взяли у Києві од славянского комітету гроші для панславістично-федерального орґану, т. є. „Правди?“ Таких криків, таких докорів усе одно не втечеш! Пора ж говорити, як слід вольним, поважающим себе людям, що шукають собі союзу и помочи на працю для свого народу, де хотять, де є природні союзники. Пора сказать голосно перед німецким світом, що, не думаючи шкодити правдивим интересам народу німецкого, ніякі Славяне не можуть же йти проти загальних славянских интересів. Перед Поляками ж Галичане можуть виступити, яко союзники тієї партиї у России, котора рішила не дати більш у неволю руского народу польскому клерикалізму и шляхецтву, але не тілько не ворогує з природними правами польскої народности у краях чисто-польских, а готова подавати голос за права сі, та ще й готова помагати самому польскому народови, скинути з себе пута клерикалізму и шляхетчини. Явне виголошеннє таких идей буде, повірте, мати більшу силу у очах серьозних патріотів польских, коли не на тепер, так на близьке будуще, коли не зараз у Галиччині, де старовірска партия дужча, ніж у Познані и у Варшаві, так попереду у сих землях, а потім и у Галиччині, — ніж та часом зъявляющася, двозмисленна хвилева приязнь галицких народовців з польскими патріотами, у котрій Поляки думають бачити згоду з іх теоріями про Польщу 1772 р., а Русини tacitum consensum на іх зовсім противні теорії, и Поляки и Русини не вірять одні другим.[10]) Звісно конечно також, що у заяву таких чесних

---

[10]) Галицкому читателеви нічого приводити багато примірів того, що польскі газети, коли не ворогують проти українскої и народнёї партиї у Галиччині, то гово-

поглядів на права народности польскої и рускої у России и у Австрії, — буде більш моральної сили и користи для народности галицко-рускої, ніж у тому, як „Слово", після скарг на спольщення Галиччини, начне втішати себе, и страшити Поляків обрусеннєм Польщі и навіть Ґерманізациєю Познани, тоді, як консеквентним прикладом демократичпо-національних идей и до Галиччини и до Западного краю России и до Польщі, галицкий журнал міг би стати и тепер посередником між российскими и польскими националами и здержувати ті перескоки за границі права, які роблять тепер обидва боки, и од чого приходиться більш усёго терпіти галицко-рускій народности и галицко-рускому хлопу.

Свідуща солідарность Галичан з українскими и российскими демократичними лібералами мусить не тілько підперти національні жадання Русинів у Галиччині, але вбільшати и іх сили на борбу проти панскої и жидівскої експлоатациі, проти которої одна малочисленна галицко-руска интелліґенция и народ галицкий не можуть виставити сильної орґанізациі: тоді як у России вже и тепер наділи крестянскі, устави про торг горілкою у селах и більш численна интелліґенция демократичного напрямку суть підстави дужчої орґанізациі социяльного демократизму. Звісно, що на сёму діло не стане, и конечна орґанізация России, яко мужицкої держави — чи з таким, чи з иншим політичним строєм — не дасть на себе довго ждати. Така то Россия буде сильною підпорою народного напрямку у Галиччині, который, коли захоче стати практичним, то не може не зробитись социяльно-демократичним.—Упять скажу, що говорючи так про характер народовства у Галиччині и про відносини єго до России, я не пишу ніякої політичної проґрамми у деталі, — такі проґрамми міняються з часами: треба тілько намітити те, що не може не бути постоянним, бо воно є природним. А таке природне — єсть єдность интересів народу руского у Галиччині, Малоруси и Великоруси, — єдность ціли передової интелліґенциі галицкої, українскої, великорускої и руско-европейскої. Од того досить ім буде взнати сю єдность, — и тоді вони зъуміють знайти собі форми для неі, зъуміють обернути у користь рускому народови усяку форму політичну, вироблену историєю.

рять про неі як про таку, котора має надію на розвиття своєі народности тілько з помоччю Поляків, которі прямо хотять повернути стару Польщу 1772 р. А як дивляться передові українофіли у России на сю Польщу, видно з слів Шевченка; „була колись шляхетчина, вельможная пані, — була колись, та що з того", — або статей „до Поляків" у Основі п. Куліша и Костомарова, который у моноґрафіі „Послѣдніе годы Рѣчи Посполитой" прямо признав розділ Польщі з боку России самим правим ділом з подібних єму у историі.

Коли звести коротко до купи усе, що було сказано нами у характеристиці минувшого и сёгочасного стану літератури российскоі, великорускоі, украінскоі и галицкоі и у тих виводах, що ми хотіли зробити на основі сёго стану для діяльности украінскоі и галицкоі народноі партиі: то вийде, що ми мало що сказали нового, а хиба систематично зложили те, що вже не раз висказувалось, що ми систематизували status quo. Та инакше й бути не могло, бо сей status quo зложивсь хоть инстинктивно, але тим не меньше орґанічно. Ми бачили, що у Россиі є справді література *всероссийска*, *русска*, бо є життє и интереси, громада, справді всероссийскі; окрім неі є й *великорусска народня* и *малорусска народня*, бо окрім спільного життя и интересів европейско-российскоі громади є масса народу великоруского и малоруского, для которих та мова, що для змішаноі громади всероссийскоі жива, є мертвою. Ми бачили, що Галиччина не може жити виключно российскою літературою, бо Галиччина не живе життєм и у обставинах Россиі, и те, що живе для Россиі, часом зовсім мертве для Галиччини. Значить не може не бути и літератури *галицкоі*. Однако Галиччина, не кидаючи своеі літератури и піддержуючи у Россиі автономний украінский елемент, може користуватись літературами, що виробляються у Россиі: найбільш усёго украінскою, як самою близькою и мові и матеряму, а потім российскою, як хоть и одмінною по матеряму, та цінною по широті идей, по реальности методу, як найблизчою з усіх великих европейских літератур по мові и по духу, и як представителем громади социяльно-політичних интересів и идей, которі найблизчі до интересів галицко-руского народу. Таким образом виходить, що кожна з чотирёх живих літератур у русскому світови має своі природні круги, своі сфери дійства, як нутреннёго, так и виходячого, — и що ім замість того, щоб поідати одна другу, природнійше йти у згоді и працювати кожна у сфері свого дійства. Щоб не збитись кождій з еі природноі дороги и щоб, перепутавши з-за субъєктивних узких доктрин и кружкових интересів кожній своєі сфери з другими, не порвати и не розстроіти згідноі праці: треба представителям кожноі з сих чотирёх літератур завсігди, при кожному частному непорозумінню, повіряти идеі и интереси субъєктивні, частні, кружкові, которі можуть здаватись

національними, повіряти ширшими и всесвітними интересами — освіти и народу, ёго волі и добробиту. Отже при усякій праці, особливо серед меньших літератур, українскої и галицкої, треба себе частійше питати: чи те або друге викликується интересами освіти и народу, чи стане на пряму користь освіті и народови? Задавши тепер таке питання, ми конечно прийдемо до такого проґрамму праці для українскої и галицкої народнёї партиі: праця над народнёю літературою, освітою и добробитом *з низу у гору*. Правда, через се на довго, коли не віки, виділяється горішня сфера дійства — для российскої літератури.) Але се й без того так, — а окрім того идеі сієі літератури не тільки не стоять проти принципу нашої праці для народу, але ще й можуть дати матерял для неі, — а політично-социяльні интереси громади, которої ся література є голосом, не тілько не против интерессів народу нашого, а ще можуть піддержати ёго своєю міцною и широкою орґанізациєю. Сі идеі и ся орґанізация у додаток є тілько варяциями тих идей, тілько одною з кадр тієі орґанізациі, що обнима' увесь цивілізований світ, що зветься наукою и народоправством. Се та конечна звязка, що звязує усі чотири літератури и громади русскі и що вяже іх з всесвітними через саму широку. Так и будемо ж працювати над своім народом, найпрактичнійшим методом з низу у гору, з узкого до широкого — дивлючись більш у перед, ніж назад. Sieh' vorwärts, Werner, und nicht hinter dich!

Поки будемо держатись сёго принципу, не буде незгоди між Галичанами, Українцями, Москвофілами, Українофілами, Руссофілами, Полякофілами, Славянофілами, — а буде спільна праця и боротьба тілько проти обскурантів и експлоататорів, як би вони не звались, хотьби вони брали яку небудь из перечислених патріотичних фірм.

Українець.

1873, 4-ого (16.) Липця.

